

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ТОМ LIV

Книга първа

1960

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA

FACULTÉ DE PHILOSOPHIE ET D'HISTOIRE

ТOME LIV

Livre I

1960

УЧЕНИЧЕСКИТЕ ДРУЖЕСТВА И ТЕХНИТЕ
БИБЛИОТЕКИ В ЕПОХАТА
НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

ЕЛЕНА КИРОВА

старши асистент

DIE SCHULERVEREINE UND IHRE BIBLIOTHEKEN
IN DEM ZEITALTER DER RENAISSANCE

EL. KIROVA

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО „НАУКА И ИЗКУСТВО“
София — 1961

В 70-те години на миналия век непосредствено преди Априлското въстание в България започнали да се организират повсеместно ученически дружества. Те били последната културна проява в живота на българските училища преди Освобождението.

Ученическите дружества били доброволни младежки организации. Със своята многостранна културно-просветна дейност те преследвали патриотичната цел да учат членовете си на любов и преданост към родината, да им помагат да израснат като честни, трудолюбиви и образовани членове на обществото. Те възникнали в отговор на културните нужди и интереси на учащите се и за кратко време (от 1870 до 1876 г.) залели цялата страна. Дори и в чужбина българските ученици основавали ученически дружества.

Настъпилите след 1876 г. събития, които внесли основни промени в живота на нашата страна, прекратили дейността на ученическите дружества. Но колко силно чувствували учащите се нуждата от подобен род организации, личи от факта, че за кратко време след Освобождението били възстановени почти всички ученически дружества от миналото.

В началния период от съществуването си ученическите дружества били просветни и благотворителни организации. Културно-просветните мероприятия съставлявали основния дял от тяхната дейност. В последните години преди Освобождението обаче много ученически дружества се включили активно в революционното движение. Тогава просветната им дейност минала на заден план и те се превърнали в революционно-политически организации. Събираните средства от вноските на дружествените членове започнали да се харчат изключително за революционни цели: закупували оръжие, поддържали въстаници. Най-дейните членове на Габровското ученическо дружество, като Цанко Дюстабанов, Еким Цанков, Христо К. Конкилев, Христо Топузанов и др., били членове и на Габровския революционен комитет. Някои заедно с членове на читалището увиснали на бесилото през 1876 г., а други били влачени от град на град по турските затвори.¹ И ученическата дружина в Карлово участвувала активно в революционното движение. Членовете на дружината били същевременно и членове на основания от В. Левски революционен комитет.² Под прикритието на дружината последният

¹ По този въпрос вж. К. Станчев, Миналото на библиотеката „Априлов—Палаузов“ в сборник на Габровската народна библиотека „Априлов—Палаузов“, Габрово, 1925, стр. 18; П. Цончев, Из общественото и културно минало на Габрово, С., 1934, стр. 513.

² М. Геров, Ученолюбивото д-во „В. Левски“ в Карлово, Исторически бележки, 1905, 26 стр., ръкопис, Арх. отдел на БАН, ф. № 1, инв. № 1263.

провеждал безпрепятствено събранията си. По време на въстанието дружинната каса разполагала с крупна сума, която била дадена за покупка на оръжие.

Но докато с революционна дейност се занимавали големите и богати ученически дружества, преобладаващата част от дружествата в страната останали чисто просветни организации. Многобройните си културно-просветни мероприятия те осъществявали главно с помощта на книгата. Поради това всички ученически дружества притежавали и библиотеки. Техните фондове били комплектувани главно със средства, набирани от членски вноски. При избора на книги за библиотеката на своето дружество учащите се влагали вкусовете, разбиранията и предпочитанията си. Ако имахме възможност да изследваме фондовете на ученическите библиотеки, те биха ни разказали за четивото, от което българската младеж черпила вдъхновение и сили в борбата за национална култура, политически права и свобода. До наши дни обаче не е запазена нито една ученическа библиотека.¹ Не разполагаме също и с каталози, по които да направим изводи за богатството и съдържанието на ученическите библиотеки. За тях днес можем да съдим по някои бележки в архивите на бивши членове на ученически дружества, по публикувани спомени и по съобщения, пръснати в предосвободенския периодичен печат. Ценен изворен материал представляват и уставите на отделни ученически дружества.

Въпреки оскъдните данни ще се опитаме да хвърлим светлина върху този важен въпрос от културната история на Българското възраждане.

Да видим преди всичко какво представлявали самите ученически дружества, към които били уреждани библиотеки, тъй като от броя на членовете и размера на събираните средства, от активността на дружеството се обуславяли големината и съдържанието на дружествената библиотека.

ВЪЗНИКВАНЕ НА УЧЕНИЧЕСКИТЕ ДРУЖЕСТВА

Ученическите дружества са сравнително късно явление в културния живот на страната ни. Първото ученическо дружество във от България било организирано от учениците-българи, които се учели в Роберт колеж в Цариград. Това станало през 1869 г. В същата година в Русе било основано и първото ученическо дружество в страната. Сведения за създаването на това дружество намираме в статията „Българските училища в Русе“². В нея се съобщава, че през 1869 г.

¹ Библиотеката на сливненското ученическо д-во „Учтивост“ изгоряла по време на освободителната война. Същата участ имала и библиотеката на ученическото д-во „Искра“ в Казанлък. Библиотеките на двете ученически дружества в Габрово се разпилили. От тях днес са запазени около стотина екземпляра.

² Училище, т. II, сл. 3, 25 февруари 1872, стр. 20—22.

в Русе било учредено ученическо дружество, което имало вече „ученическа библиотека, съставена от по-силните принасяния на учениците от Главното училище“.

На следната година през март в Карлово било основано второто ученическо дружество в България, известно като Ученолюбива дружина. Относно годината, в която възникнало това дружество, се натъкнахме на известни разногласия в материалите за него, които сме длъжни да изясним. Васил Александров например посочва в книгата си „Из историята на гр. Карлово“, София, 1938, на стр. 109, че „просветно-културният, пък и обществен живот на карловците-българи се съсредоточавал във от петокласното им училище в Ученолюбивата дружина, основана през 1869 г.“. В цитирания ръкопис на М. Геров за дейността на ученическото дружество в Карлово се посочва като година на основаването му ту 1868, ту 1869 г. На страница 4 и 5 Геров казва, че младежите в Карлово решили през март 1868 г. „да положат основите на една читалня и библиотека, като се групират в една дружина“. На страница 7 вече той се колебае, като пише, че дружината била основана „през месец март в 1868 или 1869 г.“.

Но от една дописка от Карлово от 16 март 1870 г., поместена във в. Македония, г. IV, бр. 37 от 28 март същата година, става ясно, че дружеството било основано през март 1870 г. По този въпрос в дописката се казва следното: „ . . . На 1-й тогo в града ни ся състави (освен читалището ни) едно дружество под наименование „Ученолюбива дружина“, на което целта ще е освен прочитание на вестници и други науки и подпомагания на бедни деца в училището.“ Струва ни се, че последното съобщение за основаването на ученическото дружество в Карлово трябва да се приеме като най-достоверно, защото произлиза от предосвободенския печат, докато другите сведения са събрани в по-късен период, когато е възможно да са допуснати неточности.

В същата 1870 г. било основано и ученическото дружество в Габрово. Това станало на 11 октомври, когато се завърнали в Габрово три момчета, ученици в Роберт колеж. Явно е, че ученическото дружество в Роберт колеж повлияло за организирането на Габровското ученическо дружество. В годишния акт на дружеството в Роберт колеж е отбелязан с гордост този факт.¹

Интерес към ученическите дружества бил проявен и в други селища. В следващите 1871 и 1872 г. те започнали да се организират повсеместно. В 1871 г. били основани дружества в Трявна, Ловеч и Стара Загора.

Сведения за възникването на ученическото дружество в Трявна дава Б. Даскалов в книгата си „Тревненското училище 1836—1936.

¹ Р. Пу х л е в, Ученически дружества и ученически литературни беседи при Габровската мъжка гимназия, в Юбилеен сборник по случай 25-годишнината на Габровската Априловска гимназия, Пловдив, 1900, стр. 70.

По случай стогодишнината му“, Трявна, 1936. На страница 59 той пише, че дружеството било основано през 1871 г., че имало устав и разполагало с капитал от 5000—6000 гроша.

Ученическото дружество „Постоянство“ в Ловеч било учредено на 4 април 1871 г. според едно съобщение във в. „Право“, г. VII, бр. 30 от 2 октомври 1872 г., и от момента на възникването си наброявало 146 членове.

Старозагорското ученическо дружество „Здравец“ било основано през 1871 г. с цел „вкореняването на споразумявания и дружествен живот между членовете му, прилагане в практика придобитите си познания от изучаемите предмети“¹.

През 1872 г. се появили ученически дружества в градовете Пловдив, Видин, Горна Оряховица, Търново, Варна, Сливен, Лом, второ ученическо дружество в Габрово, в с. Градец и др.

За учредяването на ученическото дружество в Пловдив през 1872 г. се научаваме от една дописка от 25 април, същата година, изпратена от Пловдив на в. „Турция“. В нея се съобщава, че учениците от Пловдивската семинария усетили нуждата от такова богоугодно заведение и побързали да съставят едно такова под име Ученическо дружество „Напредък“.²

Ученическото дружество „Надежда“ във Видин било основано на 1 януари 1872 г. Това личи от едно писмо на дружественото настоятелство до училищните настоятели в града с дата 28 декември 1873 г.³ С него членовете на ученическото дружество молят училищните настоятели да им бъде отстъпено помещението на взаимното училище, „за да има къде да посрещнат хората“ по случай тържественото отпразнуване на едногодишната дейност на дружеството.

Ученическото дружество „Любов“ в Горна Оряховица било организирано на 10 февруари 1872 г. По този повод в едно съобщение от Горна Оряховица от 26 февруари същата година жителите на Горна Оряховица споделят радостта си, „която развеселявала сърцата на сина в градеца. . .“⁴

През 1872 г. в Търново вече имало ученическо дружество. Но дали то било основано в същата година, или по-рано, не е известно. Че то съществувало през 1872 г., съдим по едно съобщение в сп. „Училище“ от тази година. В него се казва, че „Г. Стефан Газиев из Търново подарява 1-год. течение от „Училището“ за тамкашното ученическо дружество“⁵. Като се има предвид, че по това време било прието да се изпращат подаръци от книги и периодични издания на новоосновените дружества, много е възможно дружеството в Търново да е възникнало в същата година.

¹ Едно ученическо дружество, Македония, т. V, бр. 28, 13 юли 1871.

² Турция, т. VIII, бр. 11, 6 май 1872.

³ Писмо до настоятелите на Видинското училище от настоятелите на уч. д-во „Надежда“, БИА на НБВК, инв. № II А 1789; също и инв. № II А 1802 и II А 2605.

⁴ Право, т. VII, бр. 2, 20 март 1872.

⁵ Училище, т. II, сл. 7, 14 април 1872.

За съществуването на ученическите дружества в Лом, Варна и други селища през 1872 г. съдим по едно съобщение в сп. „Лето-струй“ от тази година. В него се казва, че „У Варна, Габрово, Лом и Пловдив учениците, движими от желание за преуспяване в по-добро нърравствено поведение, съставили са помежду си ученически дружества.¹ В специална дописка за „Ученическо дружество „Здравец“ в Градец“ се съобщава, че учениците в Градец от 1872 г. „си нагласили“ ученическо дружество, което нарекли „Здравец“, за да бъде винаги разделено като здравец.²

Ученическото дружество „Учтивост“ в Сливен било основано на 29 ноември 1872 г. от „главните ученици от 3-й гимназиален клас“³, а в дописка от Хасково, поместена във в. „Македония“, г. VI, бр. 15 от 4 юли 1872 г. се съобщава и за основаването на хасковското ученическо дружество „Съгласие“.

Вероятно и ученическото дружество „Зора“ в Копривщица било създадено през 1872 г. Негов основател бил Тодор Каблешков.⁴

През 1873 г. в страната функционирали няколко нови ученически дружества в: Казанлък, София, Свищов и в селата Шипка, Беброво и Медвен.⁵

¹ Лето-струй за високосна 1872, стр. 259; за ученическото д-во във Варна вж. и Училище, г. II, сл. 11, 17 юни 1872 г.

² Училище, г. V, сл. 9, 15 септември 1875, стр. 72.

³ Право, VII, бр. 8, 1 май 1872; вж. също С. Табаков, Опит за история на гр. Сливен, т. I—II, София, 1911—1926, стр. 486 (т. II).

⁴ Относно годината, в която било основано това дружество, има няколко мнения. Н. Жечев в статията си „Някои данни за българските ученически дружества“, публикувана в Известия на института „Ботев — Левски“, кн. III, стр. 292—293, обръща внимание, че според Груйо Генчев и Петко Теофилов основаването на „Зора“ трябвало да бъде отнесено към 1867 или първата половина на 1868 г., времето, когато Т. Каблешков напуснал Пловдивското училище поради заболяване и се завърнал в Копривщица. В такъв случай излиза, както обръща внимание и Жечев, че копривщенското ученическо дружество „Зора“ било първото българско ученическо дружество. Но поради липса на повече сведения Жечев смята, че основаването на „Зора“ е по-правилно да се отнесе към 1872 г., още повече, че през същата година в ръкописния копривщенски вестник „Тръба“, бр. 7 от месец февруари, е поместено съобщение за това дружество като за току-що основано. Жечев допуска, че споменатите автори може да са имали предвид завръщането на Т. Каблешков от Цариград, а не от Пловдив, и в такъв случай наистина излиза, че ученическото дружество било основано през 1872 г.

Към тези аргументи могат да се прибавят и сведенията на Н. Беловеждов, бивш учител в копривщенското училище преди Освобождението. В своите спомени, публикувани в Юбилейния сборник по миналото на Копривщица, София, 1926, стр. 98, Беловеждов пише по този въпрос следното: „Учителствуването си започнах на 1 септември 1873 г. Още през същата учебна година аз успях да групирам учениците от класовете и да преобразувам ученическото дружество по примера на пловдивското ученическо дружество.“

От казаното става ясно, че дружеството било основано наскоро, вероятно през предишната 1872 г., щом като на Беловеждов не било трудно да го преобразува по образец на дружеството в Пловдив.

⁵ Учредителното събрание на ученолюбивата дружина „Искра“ в Казанлък според Матей Георгиев (Из миналото на „Искра“ и на учебното дело в Казанлък, Исторични бележки, Казанлък, 1907, стр. 18) било свикано към средата на март 1873 г.

За 1874 г. в страниците на сп. „Училище“ намираме кратки бележки, по които може да се съди, че през тази година били създадени вече ученически дружества в Елена и Панагюрище. Бележките представляват известия за подарени книги на двете дружества, за дружество „Възпитание“ в Панагюрище в Училище, г. IV, сл. 6 от 15 юни 1874 г., а за дружеството в Елена—Училище, г. III, сл. 17—18 от 28 ноември 1874 г. По тези съобщения не може да се установи кога точно били организирани двете дружества. Но като имаме предвид, че обикновено се подарявали книги и списания на новоосновените дружества, може да се предположи, че те били създадени или в края на 1873, или в началото на 1874 г.

Ръководейки се от същите съображения, пак въз основа на благодарствени писма (Напредък, г. IX, бр. 30 от 22 февр. 1875 г., за дружеството в Пирдоп, и Училище, г. V, сл. 9 от 15 септ. 1875 г., за дружеството в Троян), стигаме до заключението, че около 1875 г. възникнали Ученолюбивата дружина в Пирдоп и Ученическата дружина в Троян.

През 1875 г. било основано и ученическото дружество „Познай себе си“ в Петропавловската богословска школа в Лясковския манастир. За създаването на дружеството дава сведения Ив. П. Церков в статията си „Търновското епархиално училище“, Училищен преглед, г. VIII, 1903, кн. 12, стр. 860—876.

Не можахме да установим кога били основани ученическите дружества в Котел и Карнобат. По инициатива на читалището в Котел били организирани две ученически дружества, мъжко и девическо — „Росна китка“.¹ Тъй като котленското читалище било основано много късно, едва през 1870 г. (на 1 януари), трябва да се предположи, че и двете ученически дружества възникнали няколко години след 1870 г., вероятно от 1873 до 1875 г.

От една дописка от Свищов, поместена в Училище, г. III, сл. 3—4, 24 март 1873 г., научаваме, че през същата година и „тамкашните ученици си нагласили дружество под название „Плод“.

За съществуването на ученическите дружества „Напредък“ в София и „Възпитание“ в с. Беброво съдим по благодарствените писма за подарени книги на същите дружества, поместени в Училище, г. III, сл. 16 от 31 октомври 1873 (за София), а сл. 5 от 25 април 1873 и сл. 9 от 7 юли 1873 (за дружеството в с. Беброво).

За основаването на ученическото д-во „Съгласие“ в с. Шипка през 1873 г. съобщава габровският ученик С. Д. Пинтев в Училище, г. III, сл. 9 от 7 юли същата година. Дружеството брояло 74 основни членове, които се събирали всеки празник „да прочитат сякакви полезни книжки и вестници“. Учениците изнасяли и сказки.

През 1873 г. било основано и ученическото дружество в с. Медвен. Кратки сведения за дейността му дава В. А. Лолов в спомените си „По развитието на учебното дело в с. Медвен, Котленско от 1850 до 1876 г. Записки. Ч. I“, стр. 18, Арх. отд. на БАН, ф. № 1, инв. № 1373.

През същата 1873 г. и учениците в Пловдивското девическо училище основали дружество. За това събитие се съобщава във в. Право, г. VIII, 31, притурка, 15 октомври 1873.

¹ П. Цончев, Принос към историята на котленското читалище преди Освобождението, в. Годишник на Бълг. библиографски и-т, т. V, 1955, С., 1956, стр. 192.

Много малко знаем и за дейността на ученическото дружество в Карнобат. За него Димитър Дочев съобщава в книгата си „Карнобат в миналото“, София, 1935, на стр. 18, че се наричало „Трудолюбие“ и че било основано от учителя Цимуров (не посочва годината) със „задача да привиква учениците към задружен живот и чрез извънкласно четене, сказки и разисквания да подпомага общото им развитие“.

БЪЛГАРСКИ УЧЕНИЧЕСКИ ДРУЖЕСТВА В ЧУЖБИНА

Български ученически дружества били организирани и в много културни центрове в чужбина, като например в Одеса, Кишинев, Виена, Табор, Болград, Цариград, Белград.

Особено активна дейност развивали ученическите дружества в Цариград. Както е известно, в годините преди Освобождението Цариград играл важна роля за националното пробуждане на нашия народ. Оттук се водела борбата за самостоятелна българска църква, за българска просвета. Броят на живеещите в Цариград българи се увеличил особено много след Кримската война. Далеч от безчинствата на турските чиновници, от интригите на гръцките духовници, близо до централната власт и представителите на великите европейски държави, особено на Русия, българите в Цариград подели смела борба за духовни и политически права. В легалната борба немалка роля се падала на българските училища и обществените организации, като Цариградското читалище, Благодетелното дружество, ученическите дружества.

Българските ученици в Цариград имали четири дружества, организирани в Роберт колеж — 1869 г., „Братска обич“ в училището „Св. Кирил и Методий“ във Фенер — 1874 г., „Братство“ във Военното медицинско училище — 1872 г., и „Истина“ в Султанския лицей — 1875 г.¹

Наличието на четири ученически дружества в Цариград показва колко голямо значение придавали на тях българските ученици в Цариград.

С много оскъдни данни разполагаме за двете ученически дружества в Одеса и Кишинев. Нямаме сведения и за годината, в която били организирани.²

През 1872 г. учениците в Болградската гимназия основали дружество, което нарекли „Събуждане“.³

¹ За ученическите дружества в Цариград *вж.* Н. Начов, Цариград като културен център на българите до 1877 г., С., 1925, стр. 100, 147, 160—162; Източно време, г. II, бр. 41, 22 ноември 1875; Поглед върху школските работи и расправи у българите и у другите народи, Ръководител на основното учение, бр. 14, 15 юли 1874, стр. 218—220.

² За ученическото дружество в Кишинев *вж.* Ръководител на основното учение, бр. 14, 15 юли 1874, стр. 221; за ученическото дружество в Одеса *вж.* Знаме, I, бр. 4, 5 януари 1875, и Независимост, III, бр. 29, 7 април 1873.

³ К. Иванов, Болградската гимназия, София, 1935, стр. 19.

В съседните Сърбия и Хърватско се учили много българи. Те били организирани също в дружества. Ученическото дружество в Белград се наричало „Добра надежда“. Неговата дейност е документирана с няколко архивни материала, докато за ученическото дружество в Загреб сведенията са съвсем оскъдни.¹

През 1876 г. българските ученици във Виена основали дружество, което нарекли „Съгласие“. Сведения за възникването му и за целите, които преследвало, намираме в едно писмо на настоятелството на дружеството с дата 18 септември 1876 г. до редактора на в. „Възраждане“. В писмото се казва, че българските ученици във Виена, които се готвели да станат учители в България, пожелали да си създадат „един център, който да ги свързва и гдето да се упражняват и обучават с прочитание по матерния си език“².

Такъв характер имало и българското ученическо дружество в Табор, Чехия. То било наречено Разисквателно и читалищно дружество „Постоянство“ и било основано през 1871 г.³ Но за разлика от изброените дотук по-голям брой ученически дружества неговите членове били студенти във Висшата земеделска промишлена школа. Затова по-правилно е това дружество да бъде отнесено към категорията на студентските дружества, а не към ученическите. Но тъй като по дейността си и по поставените си задачи не се отличавало от ученическите дружества, намираме, че и то може да се включи към младежките организации от епохата на Възраждането.

Това са ученическите дружества, за които успяхме да съберем сведения, че съществували в годините преди Освобождението.

За да се види как вървяло възникването на ученическите дружества в страната ни и във от нея, даваме хронологичната таблица на стр. 291.

Както се вижда от таблицата, най-голям брой ученически дружества в страната били основани през годините 1872—1873. Тогава били организирани в най-големите български градове и села 18 ученически дружества. Според направените от нас проучвания излиза, че само в България за един свършено кратък период от шест години били основани над 30 ученически дружества. Вероятно техният брой

¹ За ученическото д-во „Добра надежда“ в Белград *вж.* „Обявление на българската ученическа дружина „Добра надежда“ в Белград“, БИА на НБВК, ф. № 87, инв. № II А 8272 и Анонимно изложение до членовете на ученическата дружина „Добра надежда“ в Белград, БИА на НБВК, инв. № II А 1661.

За ученическото дружество в Загреб *вж.* ф. Михаил Сарафов, Арх. отд. на БАН, ф. № 11, оп. 1, арх. ед. 1, инв. № 1/1949 Спомени за живота, нравите и поминъка на българите в Търново, както и спомени по предосвободителното революционно движение за времето от 1854—1876 г., тетрадка 100 листа, сведенията за ученическото дружество в Загреб на стр. 48.

² Арх. отд. на БАН, ф. Тодор Пеев, IV 1, 13, инв. № 1542/1949.

³ Арх. отд. на БАН, ф. Кръстю Мирски, № 59, Ръкописни бележки от неговия син Христо Мирски за 1. Читалищна и библиотечна дейност на Кр. Мирски и сведения за някои читалища и 2. Кръстю Ив. Мирски по учебното, училищно и образователно дело.

Ученически дружества в България

№ поред	Наименование на д-вото	Селище	Година на основаване
1	„Плод“	Русе	1869
2	Ученолюбива дружина	Карлово	1870
3	Ученическо дружество	Габрово	1870
4	Ученическо дружество	Трявна	1871
5	„Постоянство“	Ловеч	1871
6	„Здравец“	Стара Загора	1871
7	„Напредък“	Пловдив	1872
8	„Надежда“	Видин	1872
9	„Любов“	Горна Оряховица	1872
10	Ученическо дружество	Търново	1872
11	Ученическо дружество	Варна	1872
12	Ученическо дружество	Лом	1872
13	„Здравец“	с. Градец	1872
14	„Учтивост“	Сливен	1872
15	„Съгласие“	Хасково	1872
16	„Зора“	Копривщица	1872
17	„Библиотека на странните ученици“	Габрово	1872/73
18	Девическо ученическо дружество	Пловдив	1873
19	Ученолюбива дружина „Искра“	Казанлък	1873
20	„Плод“	Свищов	1873
21	„Напредък“	София	1873
22	„Възпитание“	с. Беброво	1873
23	„Съгласие“	с. Шипка	1873
24	Ученическо дружество	с. Медвен	1873
25	Ученическо дружество	Елена	1874
26	„Възпитание“	Панагюрище	1874
27	Ученолюбива дружина	Пирдоп	1875
28	Ученическа дружина	Троян	1875
29	„Познай себе си“	Търновско епархиално училище в Лясковския манастир	1875
30	Девическо дружество „Наука“	Ловеч	1876
31	Мъжко ученическо дружество	Котел	годината неустановена
32	Девическо ученическо д-во „Росна китка“	Котел	годината неустановена
33	„Трудолубие“	Карнобат	годината неустановена

Български ученически дружества в чужбина

1	Ученолюбиво дружество	Роберт колеж — Цариград	1869
2	Разисквателно и читалищно дружество „Постоянство“	Табор	1871
3	„Събуждане“	гимназията в Болград	1872
4	„Братство“	Военно медицинско училище — Цариград	1872
5	„Братска обич“	Училище „Св. Кирил и Методий“ — Цариград	18/4
6	„Истина“	Султански лицей — Цариград	1875
7	„Съгласие“	Вена	1876
8	„Добра надежда“	Белград	годината неустановена
9	Ученическо дружество	Загреб	годината неустановена
10	Ученическо дружество	Одеса	годината неустановена
11	Ученическо дружество	Кишинев	годината неустановена

ще е бил много по-голям. Няма да бъде пресилено ако кажем, че във всяко българско селище, което притежавало добре уредено училище, било организирано ученическо дружество. Не са редки случаите, когато в едно селище били основани и по две ученически дружества—мъжко и девическо, като например в Ловеч, Пловдив, Котел.

Защо се появили така късно ученическите дружества? Обяснението трябва да се търси главно в историята на нашата образователна система. Към 1870 г., когато започнали да възникват ученическите дружества, във всички по-големи селища в страната имало класни училища, а в Габрово и Пловдив се формирали и първите български гимназии.¹ Старите взаимни учители постепенно били измествани от млади специалисти-ентузиастисти, получили образованието си в Москва, Петербург, Цариград, Прага, Виена и др.² Те подобрили качеството на преподаването, внесли в учебните програми, нови и интересни предмети, събудили у учениците си стремеж към по-солидни знания, интерес към обществено-политическия живот. От съществено значение за подобряване на учебната система били и организирани по това време учителски събори.³

Българската младеж се насочила жадно към науката, виждайки в нея надеждно оръжие в борбата за по-добър живот и политическа независимост. В това отношение ученическите дружества ѝ предлагали широко поле на дейност. Само така можем да си обясним защо тези младежки организации се появили едва в последното десетилетие на Българското възраждане и защо били организирани най-напред в добре уредените училища.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ДЕЙНОСТ НА УЧЕНИЧЕСКИТЕ ДРУЖЕСТВА

Както изтъкнахме вече, ученическите дружества били просветни младежки организации. Основната им цел била чрез различни културно-просветни мероприятия да съдействуват за „нравственото и умственото развитие“ на своите членове. Това личи от уставите на отделни ученически дружества, както и от десетките дописки, поместени в предсвобожденските вестници и списания. Така например чл. 2 от устава на „Братска обич“ в Цариград гласи: „Съставянието на тази Дружина има за цел: а) Българските ученици от училищата в Цариград да

¹ В края на 1874/1875 г. завършил първият випуск на Габровската седмоласна гимназия, а през 1872/1873 г. — първият випуск на Пловдивската семинария.

² Тук на първо място трябва да се споменат имената на Найден Геров, възпитаник на Ришелевския лицей в Одеса, на Никола Михайловски, възпитаник на Московския университет, на Сава Доброплодни, гръцки възпитаник, на Добри Войников, френски възпитаник, на Иван Момчилов, Никифор Попконстантинов и Тодор Бурмов, завършили Одеската семинария, на Петко Славейков, Христо Г. Данов и много други.

³ Първият учителски събор бил свикан в Стара Загора в 1868 г. След това били уреждани учителски събори в Пловдив — през 1870 и 1874 г., и в градовете Габрово, Прилеп, Тулча, Шумен, Самоков, Ловеч, Видин, Русе и т. н.

употребяват празното си време във взаимно спомогание за умственото и нравственото си развитие чрез прочитание, разказване и разискване.¹

Същата цел преследвало и ученическото дружество „Събуждане“ в Болградската гимназия. Според неговия устав дружеството се стремяло към умственото и нравственото развитие на членовете си, като си поставяло за цел те да изучават български език и история, както и географията на Балканския полуостров.²

В целите, които преследвали и в просветната си дейност, ученическите дружества в България и в чужбина си влияли едно на друго. Това може да се установи и при една бегла съпоставка между уставите им. Подобно на ученическите дружества в Цариград и Болград и Габровското ученическо дружество имало за цел „нравственото и умствено развитие“ на членовете си. Почти по същия начин са формулирани и задачите на ученическите дружества в Казанлък и Сливен. Според устава на казанлъшкото дружество „Искра“ то трябвало „да развива умствено и нравствено членовете чрез прочитание на разни вестници, списания и сказки“³. Сливенското ученическо дружество „Учтивост“ имало за цел, както гласи чл. 2 от устава му, „улучшението на характера на членовете му и за научаването им в обществен живот“⁴. Може би и затова го нарекли „Учтивост“. Тази цел дружеството възнамерявало да постигне с познатите средства: „1. Да стават словопрени и 2-о да ся държат сказки от разни съдържания.“⁵

Сказки, беседи и събрания уреждали всички ученически дружества в празничните и неделни дни. Във в. „Право“, г. VII, бр. 2 от 20 март 1872 г., се съобщава за основаването на ученическото дружество „Любов“ в Горна Оряховица (на 10 февруари същата година). Членовете му щели да се събират всеки празник, за да се занимават по 2—3 часа.⁶

Пак във в. „Право“, г. VIII, бр. 3 от 3 март 1873 г., се говори за успехите на пловдивското ученическо дружество „Напредък“. Между другото става ясно, че неговите членове се събирали всяка неделя, за да слушат сказки на различни теми. В притурката към същата годишнина на „Право“, бр. 31 от 15 октомври, се казва, че целта на това дружество била „развитието на учениците, обучението им със сказки“.

И членовете на ученолюбивата дружина в Карлово имали за цел „с прочитание на вестници и други науки . . . да са трудят и разпро-

¹ Устав на бълг. ученическа дружина „Братска обич“ в Цариград, Цариград, 1874, гл. II, чл. 2.

² К. Иванов, Болградската гимназия, София, 1935, стр. 19.

³ М. Георгиев, Из миналото на „Искра“ и на учебното дело в Казанлък, Исторични бележки, Казанлък, 1907, стр. 18.

⁴ Устав на българското ученическо дружество „Учтивост“ в Сливен, Право г. VII, бр. 19, 17 юли 1872.

⁵ Пак там, чл. 3.

⁶ Ето какво точно се казва в дописката за дейността на дружеството: „Ние си съставихме най-повече за туй това ученическо дружество, в което редовно ще са сабирами в сичките предопределени от училищното настоятелство школни празници и недели, като внасями и определената си помощ за поддържанieto му по 10 пари . . . Тук ний след божествена служба ще са занимавами ок. 2—3 часа в разказване на неща, допростителни на възраста ни, в прочитание, в разсъждение и др.“

страняват науката помежду си¹. В ръкописа на М. Геров за „Учено-любивото дружество „В. Левски“ в Карлово“ се дават доста подробности за просветната му дейност.² На страница 7 по този въпрос намираме следното: „В началото дейността на дружината била чисто просветителна. Всеки неделен ден е ставало събрание, на което са четени сказки от най-разнообразен характер. Всеки член бил задължен да държи по една или две сказки.“

Със същата дейност се занимавали и членовете на свищовското ученическо дружество „Плод“. Целта на това дружество била „да са събират учениците и други момчета, които би пожелали, за прочитание на разни книги и вестници... Учениците са сговорили да прочитат всяка неделя и празничен ден по една сказка...“³

По цел и методи на работа ученическите дружества в селата по нищо не се отличавали от ученическите дружества в градовете. Членовете на ученическото дружество „Съгласие“ в с. Шипка например се събирали също всеки празник „да прочитат сякакви полезни книжки и вестници“⁴. От време на време се изнасяли и сказки от ученици. Главната цел на дружеството била „да са поучават момченцата от малки на съгласие и братска любов, за да бъдат някога разумни хора, добри граждани, полезни синове на родителите си и на милото си отечество“⁵.

От приведените примери се вижда, че за всички ученически дружества главната задача била да въоръжават своите членове с повече знания, да възпитават у тях нравствени и граждански добродетели, да ги подготвят за живота. Дори в някои устави е залегнала мисълта, че дружествените мероприятия трябва да помогнат на учениците да прилагат на практика придобитите в училище знания.⁶

Просветните мероприятия на ученическите дружества се състояли главно в уреждане на събрания, на които се четели реферати и доклади. По повод на изнасяните беседи често ставали оживени разисквания. Затова и някои дружества се наричали „разисквателни“. Тъй като изнасянето на доклади на различни теми съставлявало основната дейност

¹ Македония, г. IV, бр. 37,28 март 1870.

² М. Геров, цит. съч.

³ Училище, г. III, сл. 3—4, 24 март 1873.

⁴ Училище, г. III, сл. 9,7 юли 1873.

⁵ Училище, г. III, сл. 9,7 юли 1873.

⁶ За целта на ученическото дружество „Здравец“ в Стара Загора в една дописка до в. Македония, г. V, 28 юли 1871, се казва следното: „Тя ще бъде вкореняването на споразумявания и дружествен живот между членовете му, прилагане в практика придобитите си познания от изучаеми предмети.“ А в едно писмо на ученическото дружество „Добра надежда“ в Белград по същия въпрос се правят такива разсъждения: „Главният задатък на ученическото дружество трябва да бъде поправяне и усъвършенствование на членовете в науките им и да се опознне с практическото си поведение, защото в училищата всяко едно нещо, което ся отnosi до науката, в предаване на науките, е теоретичко, а едното е само средство за нас читалището (разбират библиотеката на дружеството — б. а.), което има пред очите си видът на практическото предаване и усъвършенствование, БИА на НБВК, инв. № А 1661.

на ученическите дружества, в уставите на голям брой дружества се предвижда обсъжданите теми и взетите по тях решения да бъдат записвани в отделна протоколна книга. Глава VII от устава на българската ученическа дружина в Цариград (1872 г.) например е посветена специално на сказките. Чл. 37 гласи: „Ако някой член поиска да държи сказка, той трябва да предизвести председателя; съвременно ще му извести и предмета на сказката си. Председателят ще му даде книгата, назначена за записване на сказателите, в които ще са подписва саморъчно.“

Уставите задължавали също всеки, който е изнасял доклад, да депозира един екземпляр от него в дружествената библиотека.¹

Трябва да се отбележи, че в просветната дейност на ученическите дружества участвували активно и учителите. В много селища дори те били инициатори за основаване на ученическо дружество.

По идея на учителя Никола Беловеждов съществуващото в Копривщица ученическо дружество било преобразувано по образец на пловдивското дружество. В спомените си Беловеждов казва, че участвувал редовно във всички събрания на дружеството.² Старозагорското ученическо дружество „Здравец“ било основано благодарение „побуждението и убедителните съвети на учителя П. Иванов“. Приемането на устава на казанлъшкото ученическо дружество „Искра“ станало под председателството на учителя Юрдан М. Стателов. За неговото участие в живота на дружеството Матей Георгиев пише: „Заживява „Искра“ тих ползотворен живот отначало под ръководството на обичания от всички Стателов, а по-сетне от подготвените вече дружествени членове.“³ И д-р Петър Цончев посочва, че на събранията на габровското ученическо дружество присъствували най-малко по един от учителите.⁴

¹ В чл. 39 от устава на българската ученическа дружина в Цариград се казва: „Секи сказател е длъжен да отстъпва преписа на сказката си на дружествената книжница.“ *Вж.* също по тези въпроси устава на ученическото дружество „Учтивост“ в Сливен, публикуван в *Право*, г. VII, бр. 19, 17 юли 1872.

² Н. Беловеждов, *Спомени*, в: Юбилеен сборник по миналото на Копривщица, София, 1926, стр. 98.

³ Матей Георгиев, *цит. съч.*, стр. 18.

⁴ П. Цончев, *Из общественото и културно минало на Габрово*, София, 1934, стр. 512.

Вж. също дописката от Горна Оряховица, поместена в *Право*, г. VII, бр. 2, 20 март 1872, в която се съобщава, че учителят М. П. Добринов подбудил учениците да си съставят дружество и начертал неговия устав. На събранията на ученическото дружество в Свищов също присъствували учители. В *сп. Училище*, г. III, сл. 3—4, 24 март 1873, се описва как протекло едно от събранията на дружеството. След изнесената от учителя Н. Ряхов беседа в присъствието на много слушатели—мъже и жени, учителят Ст. И. Попов говорил за задачите на дружеството, а учителите П. Ангелов и Д. Шишманов „посъветвали учениците да бъдат винаги сговорни като вярна дружина и постоянни в предприятието им...“

Дейно участие в живота на ученическото дружество в Роберт колеж вземал учителят П. В. Горбанов. Той провел много беседи с членовете на дружеството на различни теми. Според Н. Начов Горбанов „всѣя между учениците взаимна обич“, приучил ги да

Много често събранията на ученическите дружества се посещавали и от възрастни граждани, родители и близки на учениците.¹

Участието на учителите в културно-просветните мероприятия на ученическите дружества несъмнено оказвало положително въздействие върху тяхната тематика и качествено то им провеждане. А в някои ученически дружества, като например в Роберт колеж, в цариградското училище „Св. Кирил и Методий“, в Табор, Белград, Виена, Габрово, Пловдив, Казанлък и други градове, се изнасяли доклади по твърде специализирани въпроси. Резултатното им обсъждане било немислимо без участието и съдействието на учителите.

В ученическото дружество на Роберт колеж били изнасяни доклади по такива въпроси например:² Д. Икономов — „Причините за неуспеха на едно общество“; П. Горбанов — „В що се състои истинското образование“, „Как се придобива науката“, „Що е човек и неговото предназначение“ и „Как се образува човешкият характер“; К. Стоилов — „За ползата от прочитанието и как трябва да става то“; Ст. Камбуров — „Образованието на женския пол“; К. Колчев — „Учителството в Българско и какво трябва да бъде занапред то“; Йордан Петров — „Ползата от разказването и словопренията в дружеството“.

Членовете на ученическото дружество „Братство“ във Военното медицинско училище в Цариград обсъждали въпроси и от областта на естествознанието.³ Кръстю В. Славов говорил за „Химическите свойства на водата“, а Л. Н. Дагоров — „За физиологията на човека (храносмилане, глад, жажда)“. Разглеждани били също въпроси от областта на обществените науки. С. С. Бобчев говорил за „Сегашният наш език“, а Ст. Н. Михайловски — „За нравствеността на един народ“.⁴

Членовете на ученическото дружество в Загреб, както свидетелствува М. Сарафов, разисквали разни въпроси и „оправяли българския правопис“⁵.

Твърде разнообразни по съдържание били и сказките на ученическите дружества в Габрово, Казанлък, Карлово, Пловдив и др. В Габрово изнасяли доклади предимно от просветен и обществено-политически характер: „За критиката“, „На несъгласието и партизанството изворът е простотията — трябва образование“, „За доброто поведение и полезното употребление на времето“, „За война и робство“, „Невежеството — зло за управлението на общините“.⁶ П. Цончев отбелязва,

си помагат един на друг, а в празнични дни и в началото на ваканциите им давал бащински съвети (Н. Начов, Цариград като културен център на българите до 1877 г., стр. 162).

¹ Веднъж на път от Цариград за Търново Петко Славейков посетил едно от събранията на ученическото дружество в Габрово. Още тогава той се ползвал с голяма популярност сред народа ни и затова на събранието се стекли много хора. Назидателната му реч се посрещнала с голямо задоволство.

² Н. Начов, цит. съч., стр. 160.

³ Пак там, стр. 147.

⁴ Той не бил ученик в това училище.

⁵ Арх. отдел на БАН, ф. М. Сарафов, № 11, арх. ед. 1, инв. № 1/1949.

⁶ П. Цончев, Из общественото и културно минало на Габрово, стр. 512.

че в продължение на четири месеца в читалнята на габровското ученическо дружество били изнесени 40 реферата с най-разнообразно съдържание.¹

И в казанлъшкото ученическо дружество „Искра“ преобладавали сказките с обществено-политическа тематика. Някои били посветени на българската история, като например „По произхождението на българите“, „Полаза или вреда са нанесли гърците на българите“. Други сказки разглеждали съвсем актуални въпроси, които интересували живо народа ни, например: „Преместването на н. блаженство Екзарха от Цариград в Търново полезно ли е или не за българската кауза“. Някои разглеждали философски проблеми, като „Има ли щастлив човек на тоя свят“.²

Членовете на карловското ученическо дружество организирали също интересни и полезни просветни събрания, но като че ли те предявявали повече вкус към теми от областта на художествената литература и народното творчество. Такова поне заключение може да се направи по посочените от М. Геров теми: „Разсъждаване върху „Иванко“ като драма“ и „Произхождение на народните песни и приказки“.³

Разнообразието на темите показва, че просветните събрания, които се посещавали не само от учащите се, но и от младежите в селището, се превръщали в истински младежки университети.

За да видим как се преценявала тази дейност на ученическите дружества в страната по това време, привеждаме впечатленията на един анонимен дописник за просветната работа на пловдивското ученическо дружество „Напредък“. Той пише: „Имах чест да присъствувам на едно от заседанията им и останах твърде задоволен от сказката на един ученик от IV клас: „Истината и защо трябва да я обикнем“. След възвръждането на предмета от сказвача станаха разисквания и пояснения от по-възрастните ученици. Този способ за сказване сказки ми са много хареса, че по такъв начин се развиват учениците умствено и привикват да говорят публично, без да са срамуват и страхуват, което е необходимо за всякой един, който са готви за учител или за каквато и да била обществена работа.“⁴

Готвейки своите членове главно за учители и обществена работа, ученическите дружества отдавали голямо значение на теми от рода на: „Дали чрез попството или чрез учителите може да се помогне на българския народ“, „Кога ще успеят повече училищата, когато зависят от екзархията или от общините“, „В българските читалища сказките ли са по-нужни или театралните представления“.⁵

С просветните си мероприятия ученическите дружества вършели огромна възпитателна работа сред своите членове, подготвяли от тях

¹ П. Цончев, цит. съч., стр. 512.

² М. Георгиев, цит. съч., стр. 27.

³ М. Геров, цит. съч., стр. 7.

⁴ Напредък, г. IX, бр. 25, 18 януари 1875.

⁵ Всички доклади били разисквани на събрания на ученическото дружество в Роберт колеж (Н. Начов, цит. съч., стр. 162).

не само обществени дейци, но се грижели да им създадат културни навици за добро поведение, насаждали у тях чувства за граждански дълг и морал: „Народност, народно съзнание и народна гордост“ (сливенско ученическо дружество „Учтивост“), „Що е човек и неговото предназначение“, „Как се образува човешкият характер“, „За доброто поведение и полезното употребление на времето“, „За нравствеността на един народ“ (ученическите дружества в Цариград).

Някои от обсъжданите теми на събранията на ученическите дружества показват, че пред тях стоял и въпросът за възпитаване у дружествените членове на постоянни навици за работа с книгата. Колко голямо значение се отдавало тогава на този въпрос, личи от факта, че в дружеството на Роберт колеж бил изнесен специален доклад на тема „За ползата от прочитането и как трябва да става то“. А в горнооряховското ученическо дружество „Любов“ пък били изнесени две беседи, всяка от които можем да смятаме като обсъждане на отделно художествено произведение. Училищният настоятел Ив. П. Тодоролу говорил „За Робинзон в поглед на деца, които не слушат родителите си, що става с тях“. А председателят на дружеството изнесъл беседа за „Историята на Одисей“.¹

Както се вижда от приведените примери, много от разискваните на ученическите събрания въпроси се нуждаели от сериозна подготовка. Това се отнасяло както за лицата, които изнасяли докладите, така и за тези, които присъствували на обсъжданията. Затова с пълно право в предосвобожденския периодичен печат се изказва съмнение, че беседите били еднакво достъпни и полезни за всички дружествени членове. По този повод Любен Каравелов пише за ученическото дружество в Пловдив: „Трябва да ви явя и това, че ние имаме и ученическо дружество, което говори и сказки, но тия сказки са до такава степен дълбоки и широки, щото и тие, които ги говорят и не разбират що говорят „За астрономията“, „За Сатурна“, „За ползата от кафето и чаят“ и пр. се за големи работи! А ни един учен мъж не са е завзел до днеска да прочете на нашите граждани по нещо из българската история или из българската география! Нашите граждани не знаят и до днес дека са намира Охрида, Велес, Пирот и пр., а нашите учени гледат да ги опознаеме по-скоро с месечината, с Демостена и със схоластиците...“²

Но ако казаното от Каравелов е вярно за пловдивското ученическо дружество, то едва ли може да се отнесе към всички ученически дружества. Ръководството на ученическото дружество в Роберт колеж например решило след изтичането на първото тримесечие от основаването на дружеството, главната му цел да бъде „опознаване на истинското политическо положение“. Затова учителят П. В. Горбанов се заел с въпроси от българската история, П. Димитров — от сръбската, а Ст. Панаретов — от влашката.³

¹ Право, г. VII, бр. 2,20 март 1872.

² Свобода, г. II, бр. 31,15 януари 1872.

³ Н. Начов, цит. същ., стр. 160.

Казаното тук за трудността на някои от обсъжданите теми, за техния отвличен характер показва още по-силно необходимостта от предварителна и сериозна подготовка при написването на докладите и при разискването им. Тази предварителна подготовка се извършвала главно и почти единствено чрез системна работа с книгата. Без книги, вестници и списания било немислимо да се напише който и да било от посочените доклади. Затова първа грижа на всяко ученическо дружество в град или село била да се снабди с библиотека.

БИБЛИОТЕКИ НА УЧЕНИЧЕСКИТЕ ДРУЖЕСТВА

От библиотеката на дружеството учащите се получавали необходимата им литература. Библиотеката осигурявала изпълнението на просветните задачи. Ето защо няма да бъде пресилено, ако кажем, че без библиотека ученическите дружества не могли да съществуват. Във всички устава на ученически дружества на първо място се изтъква задължението да се основе библиотека. В някои устава дори направо се изтъква значението на дружествената библиотека като важно средство за осъществяване на просветните и възпитателните задачи на дружеството.

В устава на Цариградската ученическа дружина се свързват направо с един и същ текст целта на дружеството с неговата библиотека: Гл. I. Цел на дружината, чл. 1-вий — „Целта на ученическата в Цариград дружина е нравственото и умствено развитие на младите членове, ученици, които я съставят.

За постигане на целта си дружината ще са грижи: а) за съставянето на една книжница (библиотека) от различни потребни книги по сичките клонове на науката, напечатани на какъв да е език освен онези, които са противонаравствени и противни на императорското правителство.“¹

В една дописка от Габрово от 30 ноември 1874 г., поместена в „Източно време“, г. I, бр. 44, 14 декември 1874 г., се съобщава, че главната цел на ученическото дружество „Библиотека на странните ученици“ била „да състави една обща библиотека“.

Подобна програма за действие си изработило и ученическото дружество „Съгласие“ във Виена. В едно писмо до редактора на в. „Възраждане“ от 18 септември 1876 г. ръководството на дружеството пише: „Целта, която си начертава дружеството да гони, е нравственото и умственото развитие на членовете, доколкото вече постигат силите и средствата му. За постигането на тази цел то си е избрало два пътя: първо, съставянето на една библиотека, която по възможности да състои от книгите по народния ни език, и, второ, държание редовно сказки в заседанията на дружеството.“²

¹ Устав на бълг. ученическа дружина в Цариград, 1872.

² Арх. отдел на БАН, ф. Тодор Пеев, IV 1, 13, инв. № 1542/1949.

Опирайки се на библиотеките си, ученическите дружества провеждали огромна и разнообразна работа сред своите членове. Но защо е било необходимо изобщо да се създават такива библиотеки, когато по същото време в страната били основани още преди 30 години десетки училищни библиотеки? Нима тези училищни библиотеки не били в състояние да доставят необходимата литература на учащите се за тяхната извънучилищна просветна дейност? Защо било нужно учениците, членове на ученическите дружества, да отделят от оскъдните си средства за покупката на книги и периодични издания, които могли да се намерят в училищните библиотеки?

Появата на дружествените ученически библиотеки се дължи на няколко причини. На първо място трябва да се изтъкне общодостъпният характер на всички училищни библиотеки в епохата на Възраждането. От тях се ползували не само учителите и учениците, но и всички образовани жители в отделните селища. Такива обществени библиотеки имало при училищата в Габрово, Трявна, Калофер, Копривщица и други български градове. При такъв широк кръг читатели учениците не винаги могли да се доберат до желаната книга. Но не само това ограничавало достъпа на учениците до училищните библиотеки. Голяма част от тях били комплектувани с литература, подходяща повече за възрастни читатели и особено за учителите. В този състав на фондовете си училищните библиотеки по предназначение били по-скоро учителски библиотеки, отколкото ученически. Основната им задача била да доставят на учителите необходимите за преподаването учебни пособия и литература и затова повечето училищни библиотеки били комплектувани с оглед на това предназначение. Естествено, че при такова състояние на училищните библиотеки учениците е трябвало да се погрижат сами за уреждането на свои ученически библиотеки.

Комплектуване на ученическите библиотеки

Подобно на училищните библиотеки и библиотеките на ученическите дружества набирали фондовете си чрез покупка и дарения. Нужно е обаче да отбележим, че за разлика от училищните библиотеки при формирането на дружествените библиотеки покупката играла първостепенна роля. При това в купуването на литература за дружествената библиотека обикновено участвували самите членове. В някои дружества дори членовете имали право да поръчват да им се купи необходимата книга. Процедурата, по която се извършвало купуването на книги, поръчани от отделни членове, била такава: на общо събрание специално натоварени лица да проучат заслужава ли да се отделят средства за доставянето на исканата книга доклаввали какво е тяхното мнение, след което всички членове решавали общо да се купи ли, или не.¹

¹ Гл. IV, чл. 13 от Устава на бълг. ученическа дружина в Цариград, 1872.

Средствата за покупката на книги и периодични издания за библиотеките на ученическите дружества се набирали от редовния членски внос. Затова дружества, които имали по-голям брой членове, разполагали и с по-големи суми за покупката на книги: многолюдните ученически дружества в Цариград, Габрово, Пловдив, Петропавловската богословска школа имали и големи библиотеки.

Отделните ученически дружества определяли различни суми за покупка на книги в зависимост от своите финансови възможности. Това положение е отразено и в уставите им. В устава на казанлъшкото ученическо дружество „Искра“ например се казва: „Дружеството ще купува списания, вестници и книги, за да състави една библиотека. За да се върши това, всеки от членовете трябва да внася по 20 пари в неделята.“¹ Приемали се и волни пожертвования. Уставът на българската ученическа дружина в Цариград определя „за попукуването на книги да не се разнася повече от една третина от целий капитал на дружината“ — гл. I, чл. 1, буква „а“. Чл. 6 от гл. II на същия устав определя размера на членския внос: „За поддържането на дружината нейните членове са длъжни сяка седмица да плащат за спомоществоване по 1 грош.“ Членовете на Ученолюбивата дружина в Карлово внасяли по 30 гроша годишно. Месечната вноска на Ученолюбивото дружество в Роберт колеж била 5 гроша. В чл. 3 от устава на това дружество се определя „с част от събраните пари да се купуват вестници и списания, а останалите да се дават на българското читалище в Цариград, за да го улесняват в предприятията му“.

Така само от членски внос ученически дружества със 70—80 членове могли да съберат средно по 3000 гроша годишно. Но те разполагали с повече средства. От съпоставка на дейността на ученическите дружества и читалищата имаме впечатление, че читалищата оказали значително влияние върху цялата културно-просветна дейност на ученическите дружества. Явили се по-късно в културния живот на страната, ученическите дружества заимствували много от методите на работа на читалищата. Подобно на читалищата те организирали своите просветни събрания с доклади и разисквания. Като читалищата основавали библиотеки и подобно на тях изнасяли театрални представления, уреждали лотарии, правели посещения на именни дни. Често приходите от театралните представления, лотариите и „визитаруването“ били много по-големи, отколкото редовните приходи от членския внос. По същия начин действували и българските ученически дружества в чужбина. Членовете на ученическото дружество „Съгласие“ във Виена например признават, че от редовното спомоществование на членовете не могъл да се набере достатъчен капитал. Поради това и те прибегвали до изпращането на „честитителни писма до живущите тук [във Виена] българе и до доброволно спомоществование на вънкашни лица. . .“²

¹ М. Георгиев, цит. съч., стр. 25—26.

² Арх. отдел на БАН, ф. Тодор Пеев, цит. документ.

По такъв начин ученическите дружества имали възможност не само да набавят книги и периодични издания за библиотеките си, но и да отделят суми за благотворителна дейност: снабдявали с дрехи и книги бедни ученици, отпускали парични помощи или пък поемали изцяло издръжката по образованието на бедни младежи и девойки.¹ Някои ученически дружества (в Цариград, Габрово, Ловеч, Свищов, Видин, Карлово, Сливен) разполагали с по-голям капитал. Това им давало възможност да се месят активно в обществения и културния живот на селището. Често ученическите дружества отпускали средства за необходимите учебни пособия на училището. Русенското ученическо дружество „Плод“ например набавило за училището уреди за кабинет по физика и лаборатория по химия.² Така благодарение на културно-просветната си и благотворителна дейност ученическите дружества станали авторитетни организации, до които се допитвали училищните настоятелства и читалищните ръководства. Извоюваният авторитет улеснявал често ученическите дружества при осъществяване на текущите им задачи. Ползувайки се от симпатиите на влиятелни лица, пловдивското ученическо дружество „Напредък“ успяло да достави за своята библиотека много ценни руски книги. Настоятелството на дружеството се обърнало с молба към Найден Геров, който по това време изпълнявал длъжността на руски вицеконсул, да им съдейства за доставянето на руски книги срещу известна отстъпка в цената от книжарницата на Глазунов в Санкт Петербург.³

Фондовете на дружествените библиотеки се увеличавали и по пътя на *даренията*. Много лица, живеещи в България или вън от нея, изпращали за библиотеките им книги и периодични издания. Предосвобожденският печат изобилствува с благодарствени писма и съобщения за такива дарове.⁴ Даренията се поощрявали не само със съобщения в

¹ В една дописка от Видин, поместена във в. Турция, г. VIII, бр. 7, 1 април 1872 г., се съобщава за основаването на ученическото дружество във Видин. Както се казва в дописката, целта на това дружество била: „1. Да основе една библиотека, при която да има пристъп всеки ученик от училището; 2. да спомага на бедните ученици в книги дрехи и други нужди... 3. да издържа някои селски ученици от Видинската област.“

² Напредък, г. IX, бр. 42, 17 май 1875.

³ Вж. т. I от Архив на Найден Геров, № 732, стр. 466, Писмо на Найден Геров до Иван Илич Глазунов от 9 март 1873 г., в което се казва: „... для воспитаников здешняго болгарскаго училища, каторые, за неимением здесь никаких почти книг для чтения и по скудости своих средств, сложились между собою для составления небольшой общей библиотеки, чтобы всем пользоваться ею. Посему если Вам угодно будет зделать в этом случае некоторую уступку в цене книг...“

⁴ С писмо от 4 август 1874 г. ученическата дружина „Искра“ в Казанлък изказва благодарност за подарените книги и списания: седем течения от „Зорница“, едно течение от „Училище“, по 1 екз. от „Робинсон“ и „Юлиен“, „Иванко“, геометрията и физиката на Гюзелев, „Догматическо богословие“ и др., Напредък, г. IX, бр. 7, 16 септември 1874; ученическото д-во „Зора“ благодари на Иван С. Кълев за подареното течение от в. „Напредък“ в цитирания по-горе брой; Ученолюбивата дружина в Пирдоп благодари за две течения от „Ступан“ и едно течение от „Зорница“, Напредък, г. IX, бр. 30, 22 февруари, 1875, и т. н.

печата. За някои дружества те представлявали уставни положения. В гл. III, чл. 8 от устава на „Братска обич“ се казва: „Волни подаръци, било в книги, или в пари, са приети с благодарение и ще ся забелязват в протоколът за похвала на родолюбците-подарители.“ Такова е и съдържанието на чл. 13 от устава на сливенското ученическо дружество „Учтивост“: „Волни подароци, било в книги, или в пари и в други неща, с благодарение ся приемат и ся записват на приличното им място.“

Така чрез покупка и дарения много ученически дружества успели да се снабдят с добре комплектувани библиотеки. От сведенията, с които разполагаме за 30-те ученически дружества в България, пред нас се очертават с най-големи библиотеки дружествата в Копривщица, Пловдив, Габрово и в Петропавловската семинария в Лясковския манастир. От българските ученически дружества в чужбина големи библиотеки притежавали учениците в Цариград, Кишинев и Одеса.

За да добием по-добра представа за големината и богатството на тези библиотеки, ще разгледаме последователно материалите, с които разполагаме за тях.

Големина и съдържание на ученическите библиотеки

Ученическото дружество „Зора“ в Копривщица успяло да набави за библиотеката си още в първите години от основаването му много книги и периодични издания. В спомените си Н. Беловеждов пише, че още в първите месеци дружеството разполагало с капитал, за да набавят доста книги и се абонират за „всички тогавашни български вестници“¹. Това ни дава основание да предполагаме, че дружествената библиотека се оформила преди всичко като сбирка от български издания, в която бил застъпен по-добре българският периодичен печат.

Пловдивското ученическо дружество „Напредък“ разполагало с голяма библиотека. Тя притежавала „повечето от полезните и занимателни книги и някои на други язици“². Дружеството се стремяло да набави за библиотеката си всички „досега издадени учебни и за прочит български книги“³. Това означава, че в библиотеката на пловдивското ученическо дружество били застъпени книги на български и други езици. Относно състава на нейния фонд само по цитираните бележки може да се каже, че в него постъпвали „полезните и учебни книги“, т. е. тези, които подпомагали дружествените членове при редовните им занятия в училище, и „занимателни книги“, т. е. художествена литература. В този си състав библиотеката доставяла „твърде добър материал за умственото развитие“ на своите членове. Те имали „под разпореждането си ако не всичките книжки, то поне повечето и няколко

¹ Н. Беловеждов, цит. съч., стр. 98.

² Турция, г. VIII, бр. 11,6 май 1872.

³ Пак там.

други на чужди езици¹. Библиотечният фонд бързо нараствал. През 1873 г. дружеството разполагало вече с капитал от 6 000 гроша и си „съставило една библиотека почти от всички книги, които ся намират на матерния език“². След две години капиталът на дружеството се състоял от „една библиотека от разни книги за 8000 гроша, 2000 гроша, изпратени за други книги, и 2500 гроша готови пари“³.

Към 1875 г. пловдивското ученическо дружество вече притежавало голяма библиотека от българска и чуждестранна литература. По сведения на Михаил Маджаров тя била комплектувана много добре с руски книги.⁴ Руският език бил забранен в пловдивското училище и поради това не влизал като предмет в учебната програма. Но тъй като мнозинството от учителите преподавали по руски учебници и препоръчвали на учениците да си служат с тях, учениците се принудили сами да се заемат с изучаването на руски език. Поради тези причини първите книги, които били поръчани за дружествената библиотека, били руски.⁵

Пловдивските ученици живеели също и с произведенията на българските писатели. Ползувайки се от библиотеката на дружеството, те се надпреварвали да учат наизуст и декламирали стихове от български и руски писатели. Според Маджаров от руските поети най-предпочитани били Пушкин и Лермонтов, а от българските — Петко Славейков. Всяко негово стихотворение се посрещало от членовете на дружеството с радост. Декламирали с възторг „Не пей ми се“, „Ясна е светлата луна“ и „Рекъл бях“. Пловдивските ученици се увличали и от „Горски пътник“ на Г. С. Раковски, както и от стихотворенията на Любен Каравелов.⁶ Всичко това показва, че библиотеката на пловдивското ученическо дружество „Напредък“ притежавала тези произведения. С добре комплектувания си фонд тя играла важна роля в културното развитие и възпитание на учащите се в Пловдив.

И ученическите дружества в Габрово на местните и на външните ученици притежавали също добре комплектувани библиотеки. Основаното в 1870 г. „Ученическо дружество в Габрово“ на местните ученици, в което първоначално членували и външните ученици, получавало

¹ Право, г. VIII, бр. 3,3 март 1872.

² Право, г. VIII, притурка бр. 31, 15 октомври 1873.

³ Напредък, г. IX, бр. 25, 18 януари 1875.

⁴ М. Ив. Маджаров, Спомени около епохата 1854 — 1878, София, 1942, стр. 134—135.

⁵ Маджаров разказва подробно как били доставени тези руски книги със съдействието на Найден Геров. За руските книги в библиотеката на дружеството той пише следното: „Руски език сякаш ни отваряше всесветската литература. Книгите, които бяхме поръчали чрез Найден Герова, пристигнаха в скоро време и ние се нахвърлихме с най-голямо оствърление върху Филоновата христоматия. На другата година настоятелството на ученическото дружество направи нова поръчка, много по-значителна, на руски книги, която пристигна навреме. Ние почнахме да държим сказки в дружеството и да водим разисквания по разни предмети. За съставянето на сказките ни служеха пак руските книги“ (стр. 135).

⁶ Вероятно „Горски пътник“ на Раковски не била официално регистрирана към имуществото на библиотеката. По-допустимо е да е била притежание на някой от членовете на дружеството и да се е чела тайно от учениците.

„сичките български вестници и повремени списания, които се издавали в Цариград“¹. За неговата библиотека П. Цончев съобщава, че дружеството „харчило приходите си за книги и вестници. В дружествената читалня се получавали всички български периодични издания“². По тези, макар и оскъдни данни съдим, че библиотеката на габровското ученическо дружество подобно на ученическото дружество в Копривщица била комплектувана добре с български периодични издания. Днес от библиотеката на това дружество са запазени незначителен брой книги — около 40 екземпляра, предимно религиозна и учебно-педагогическа литература.³ По тях не бива да се правят изводи за големината и съдържанието на предосвобождения библиотечен фонд.

По-богата по съдържание и по-голяма била библиотеката на второто ученическо дружество в Габрово, наречено „Библиотека на странните ученици“. Наименованието, което дали на новото ученическо дружество, показва, че понятието библиотека в този етап от развитието на ученическите дружества се покривало до голяма степен с тяхната дейност, и свидетелствува, че за всяко ученическо дружество библиотеката представлявала един от най-съществените му белези. Тъй като в това дружество членували само външни ученици, които разполагали с повече средства от местните ученици, неговите приходи били по-големи от приходите на първото ученическо дружество в Габрово. По сведения на Р. М. Каролев библиотеката на странните ученици влагала своите средства главно в купуване книги, вестници и списания. Същевременно били набавяни и „по-важните български книги“, изписвали се и „съчиненията на видни руски и европейски автори, преведени на руски, тъй като повечето ученици разбирали руски език и се ползували от него“⁴. Каролев твърди, че библиотеката на това дружество възлизала на няколкостотин тома, така че в 1876 г., когато членовете ѝ се пръснали по родните си места, тя притежавала над 500 тома книги. Това ще рече, че от основаването на дружеството — 1872—1873 г., до неговото разтуряне през 1876 г. библиотеката му нараснала на повече от 500 тома. Достатъчно ли са били тези книги за членовете на дружеството? Времето, когато било основано дружеството на странните ученици, съвпада с развитието на Габровското училище в седмокласна гимназия. За този период от живота на Габровското училище съвременниците свидетелствуват, че от всички краища на България и Македония в Габрово се стичали ученици.⁵ Това показва, че броят на външните ученици в Габрово не бил малък и следователно дружеството било твърде многочислено. Ако приемем, както се твърди, че членовете му

¹ Илия Христович, Нещо за Габрово, Читалище, 1871, кн. 13, стр. 468.

² П. Цончев, Из общественото и културно минало на Габрово, стр. 514.

³ Проверката направихме на място в библиотеката на Априловската гимназия.

⁴ Р. М. Каролев, Историята на Габровското училище, София, 1926, стр. 261.

⁵ Синкювски, Нещо по историята на Габровското училище, в: Юбилеен сборник по случай 25-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска гимназия, Пловдив, 1900, стр. 62—63.

възлизали на около 100 души, в такъв случай на един дружествен член се падали средно около 5 книги.¹ Такава задоволеност на читателите с книги, особено в периода преди Освобождението, трябва да се смята за задоволителна, стига само по съдържание книгите да са били интересни и полезни за членовете на дружеството. От това, което твърдят бивши членове на дружеството, пък и като имаме предвид, че по времето, когато била създадена тази ученическа библиотека, се подобрило чувствително качеството на издаваната литература на български език, следва да се предположи, че и съставът на библиотечния фонд бил добър: библиотеката ще да е била снабдена с всички по-важни български книги и периодични издания, както и със съчиненията на видни руски и европейски автори на руски език.

През 1876 г., когато членовете на дружеството се пръснали, последният председател на дружеството — Тома Васильов, предал библиотеката на училищното настоятелство. Запазилите се от нея книги били присъединени към фонда на училищната библиотека, а по-късно — към читалищната „Априлово—Палаузова библиотека“. При проверката, която направихме на старопечатния фонд на училищната библиотека в Габровската Априловска гимназия, намерихме запазени от библиотеката на странните ученици около 70 отделни заглавия, което представлява незначителна част от нейното имущество преди Освобождението. Изчезнали са най-ценните книги на дружеството. Няма и помен от пълната сбирка на „всички български вестници и периодични списания“. От тях днес са останали по една годишнина от вестниците „Право“, г. V, 1870 г., „Напредък“ за 1874 г., „Летоструй“ за 1869 г., „The Levant Times“ за 1874 г. Наличието на този англо-френски вестник показва, че габровските ученици следили и чуждия печат. Вероятно някой от бившите ученици от Роберт колеж, които знаели английски и френски, били читатели на вестника.

Запазените днес книги от библиотеката на странните ученици не дават дори и бледа представа за съдържанието на нейния фонд. От големия брой руски книги, за които пишат съвременниците, днес е налице само една книга — „Справочный энциклопедический словарь“, т. I—XII, Спб., 1874. Разпилени са и книгите от класически и европейски автори. Художествената литература, българска и преводна, е представена с най-незначителните си заглавия. Най-много са книгите с религиозно съдържание — 28 заглавия, следва учебно-педагогическа — 12 заглавия, и историческа литература — 7 заглавия. Естествените науки са представени само с една книга. До наши дни не е останала и следа от богатството и разнообразието на фонда на библиотеката на странните ученици.

¹ Вж. П. Стоев, Читалищното дело и Габровското читалище, в: Сборник на Габровската народна библиотека „Априлов—Палаузов“, Габрово, 1925, стр. 69.

Същият брой на членовете се посочва в една дописка от Габрово от 30 ноември 1874 г., поместена в Източно време, г. I, бр. 44, 14 декември 1874.

Ученическото дружество „Познай себе си“ в търновското епархиално училище на Лясковския манастир „Св. апостоли Петър и Павел“ притежавало една от най-големите и най-добре комплектувани библиотеки. Петропавловската богословска школа подготвяла лица за духовни служители и за учители. Тя била открита на 11 май 1874 г. в присъствието на Васил Друмев, тогава вече епископ Климент Браницки. В това училище за пръв път в историята на българското образователно дело учащите се минавали пълен и системен курс на обучение. Наред с хуманитарните науки тук били застъпени пълно математическите и естествените науки. Изучавали се: аритметика, алгебра, физика, геометрия, естествена история, зоология, ботаника, минералогия, физическа география, космография, антропология, физиология. С цел да си помогнат при усвояване на преподаваните дисциплини членовете на ученическото дружество „Познай себе си“ се погрижили дружествената библиотека да притежава книги от областта на изучаваните в школата предмети. В каталога на дружествената библиотека от 1883 — 1888 г. намираме редица забележителни книги, издадени в годините преди Освобождението.¹ Въпреки че не можем със сигурност да твърдим, че всички тези книги били набавени за библиотеката на дружеството преди Освобождението, струва ни се твърде приемливо те да съставлявали нейния начален фонд.

Какво ни кара да смятаме, че записаните в каталога на дружеството от 1883 г. стари книги били притежание на предосвобожденското ученическо дружество „Познай себе си“? На първо място съвпадението между съдържанието на книгите и изучаваните предмети. Както имаме възможност да установим, в библиотеките на дотук разгледаните ученически дружества била набавяна не само художествена, но и учебна и научна литература. В Петропавловската духовна семинария се изучавали почти всички естествени науки и затова дружествената библиотека била снабдена с книгите на Берон — „Естествена история“, Болград, 1870 г.; Д. Енчев — „Селскостопанска неорганическа и органическа химия“, Русе, 1871 г.; Карл Фогт — „Естествена история мироздания“, Москва, 1868 г.; Цимерман — „Мир до сотворени човек“, Спб., 1865 г.; Елизе Реклю — „Земля и люди“, т. I—IV, Спб., 1876—1880 г.; Ч. Дарвин — „Произхождение човека“, Спб., 1874 г., и др.

В семинарията били изучавани редица философски и исторически науки: логика, естетика, метафизика, нравствена философия, история на философията, българска история, всемирна история, история на цивилизацията. Тези науки са представени в библиотеката на дружеството със следните книги: Ем. Кант — „Критика чистаго разума“, Спб., 1867 г.; Люис и Миль — „Огюст Конт и положителна философия“, Спб., 1867 г., Лёки — „История возникновения рационализма в Европе“, Спб., 1864 г.; Сеченов — „Психологические этюды“, Спб., 1873 г.; Дж. Дрепер — „История умствен. развития Еврôпы“, Спб., 1873 г.;

¹ Списъци на книгите в библиотеката на Петропавловската духовна семинария, Лясковец, 1883 — 1888, Окр. архив, Търново.

Ф. Шльосер — „Всемирная история“, т. I—VIII, Спб., 1876 г.; Е. Н. Водовозова — „Жизн европейских народов“, т. I—III, Спб., 1872—1880 г.; Ф. Каниц — „Дунайская Болгария“, Спб., 1876 г.; Голкца — „История инквизиции. Перев. Модестов“, Спб., 1864 г.; М. Дринов — „Поглед врѣх произхожданьето на българский народ“, Виена, 1869 г.; Др. Цанков — „Кратка българска история“, Пловдив, 1869 г.

В съответствие на изучаваните „словесни“ науки: синтаксис, историческа граматика, сравнителна граматика на български език, българска литература, славянска литература и световна литература, в библиотеката на дружеството били набавени книгите: Андр. Филонов — „Русская хрестоматия“, т. I—IV, Спб., 1873—1875 г.; Ив. Н. Момчилов — „Очерки из историята и народните сказания“, Виена, 1865 г.¹; К. Иречек — „Книгопис на новобългарската книжнина“, Виена, 1872; Ст. Веркович — „Народне песме македонски бугара“, Белград, 1860; Т. Шишков — „Словесност“, Цариград, 1873;² Ив. Момчилов — „Словенски сборник“, Виена, 1865 г.; Я. Кочев — „Словосъчинение“, Цариград, 1868 г.; Й. Груев — „Основа на българската граматика“, Белград.³

Трябва да се очаква, че пълният курс на обучение, който застъпвал редица общообразователни и специални дисциплини, разширил умствения кръгзор на учениците в Петропавловската богословска школа. Получили добра научна основа, те се насочили като истински познавачи към ценната и прогресивна литература. Че това било в действителност така, се вижда от наличието на десетината заглавия забележителни за епохата книги — на Ч. Дарвин „Произход на човека“, на Дж. Дрепер „История умственаго развития Европы“, на Адам Смит „Изследование о природе и причины богатства народов“, Спб., 1866 г., на Чернишевски „Что делат?“, както и съчиненията му в 4 тома, издадени в Женева, 1874—1876 г.

Допускаме, че тези книги били набавени за библиотеката на ученическото дружество още в годините преди Освобождението не само защото тогавашната учебна програма налагала на учениците да търсят и използват тази литература. Те се насочили към прогресивни книги в резултат на правилната насока, която получили при обучението. Освен това не бива да се забравя, че в Петропавловската духовна семинария преподавали много добри специалисти като Никифор Попконстантинов и Недьо Жеков — първият ректор на школата. Уединеното място на Лясковския манастир поставяло библиотеката на ученическото дружество в благоприятно положение. Тук опасността да надникне чуждо око и да направи донос на турските власти за книгите, които притежавала

¹ Иван Н. Момчилов и Никола Ст. Михайловски превели от руски тази книга. В каталога на ученическата библиотека тя е записана под името на Момчилов.

² Отнася се за книгата „Елементарна словесност в два курса от Т. Н. Шишкова. Сега първий път са издава на езика ни в полза на ученици от двата пола...“, Цариград, 1873.

³ В каталога не са посочени поредността и годината на изданието.

библиотеката, била много по-малка. Поради тези причини напълно възможно е ученическата библиотека да е имала още преди Освобождението и книгите на Раковски, които са записани също в каталога от 1883 г.: „Българските хайдутини“, Букурещ, 1867 г.; „Няколко речи о Асеню първому...“, Белград, 1860 г., и „Горски пътник“, Нови сад, 1857 г.¹

Към приведените данни за съдържанието на библиотеката на ученическото дружество „Познай себе си“ трябва да прибавим още следното. Струва ни се съвсем неоправдано всички тези книги, на които се спряхме, да са били набавени за библиотеката на дружеството след Освобождението още и поради това, че по същото време се явили вече нови, интересни книги, към които вероятно се насочили членовете на дружеството. Защо е било необходимо да се купуват стари издания? При това в първите няколко години след Освобождението, когато се строели основите на новата държава и вниманието на нашата общественост било насочено към други много по-важни проблеми от икономически и политически характер, едва ли членовете на дружеството са имали възможност да се занимават с библиотеката си. Положително всички тези книги са били набавени за дружествената библиотека в годините преди Освобождението.

Имаме основание да предполагаме, че от ученическите дружества в чужбина големи библиотеки притежавали дружествата в Кишинев, Одеса и Цариград.

За състоянието и големината на библиотеката на ученическото дружество в Кишинев, където живеели много българи и се учили младежи от всички краища на България, могат да се направят съвсем общи изводи по едно съобщение в сп. „Ръководител на основното учение“, бр. 14 от 15 юли 1874 г. В него се казва, че членовете на това дружество решили основаната от тях библиотека да бъде предадена на Македонската дружина, „когато вече в Кишинев не останат възпитаници из Българско“. Тогава Македонската дружина щяла да бъде в пълното си право „да приеме и потърси всичкият плот на ученическата библиотека в Кишинев“. Поради това настоятелството на дружеството се задължавало да дава ежегодно отчет пред ръководството на Македонската дружина за състоянието на дружествената библиотека.

Обстоятелството, че настоятелството на дружеството решило да подари ученическата библиотека на Македонската дружина, показва, че библиотеката не е била малка. Не би било оправдано да се подарява незначителна и бедна книгосбирка, а при това да се поема и задължение всяка година да се отчита състоянието ѝ. Фактът, че настоятелството на дружеството доброволно се ангажирало с такива отчети, ни кара да допускаме, че годишният прираст на книгите в библиотеката на това дружество не бил малък.

Ученическото дружество в българските ученици в Одеса също притежавало библиотека. Тя носела името на Юрий Иванович Венелин

¹ Цитираме заглавията на книгите, както са записани в каталога на дружествената библиотека.

и била известна като „Венелинска библиотека“. Нейният фонд бил набран подобно на другите ученически библиотеки главно от паричните вноски на членовете на дружеството. Единствените източници, по които съдим за големината и богатството на тази библиотека, са две пламенни дописки на Христо Ботев, които той написал, когато разбрал, че библиотеката била обречена на гибел. Затова ще се спрем на тях по-подробно.

Изглежда, че когато броят на българските ученици в Одеса намалал, настоятелството на дружеството подобно на дружеството в Кишинев решило да подари библиотеката на одеския търговец — българина Николай Миронович Тошков, а той от своя страна да я изпрати, където намери за добре. Книгите били нахвърляни в чували (следователно не били малко!) в зимника на Тошков, който между-временно умрял. Нямало кой да се погрижи за библиотеката. Загивало едно културно богатство, събрано с цената на много усилия и лишения от страна на българските ученици в Одеса. Ето какво пише Ботев по този повод: „... Одеските ученици харизват Венелинската библиотека, която е съставена от сиромашка пот, на един от българските крезове, за да я харже пък той на Цариградското читалище. . . Ако одеските ученици са измрели до един, подхвърля иронично Ботев, то библиотеката би трябвало да стане вечно владение на „Благодетелната дружина“, която е направена само да взема имотът на мъртвите; а ако тия ученици са още живи, то би трябвало да се разпоредят сами, защото г. Миронович не е техен комисионерн. . .“¹

Саркастичната бележка на Ботев, изглежда, не е стреснала никого, защото след две години (1875 г.) той още по-гневно излива възмущението си във в. „Знаме“.² „Венелинската библиотека на българските ученици в Одеса е влязла в чували и се намира в зимниците на умрелият български родолюбец Н. М. Тошкова. Един търговец из Одеса (бедната библиотека, и търговците захванаха да се подиграват с нея) пише в „Напредок“, че тая библиотека се харизала на Цариградското българско читалище и че това читалище е благодарно да я земе, ако само му я изпроводи някой наготово. Нам е скръбно, като слушаме, че толкова годишният ученически труд и пожертвования са паднали в патриотичните зимници на Тошкова. Затова не можем да не попитаме „почтения търговец“ на „Напредок“ кои са били причините, дето преди една година тая библиотека се е затворила и какво търси тя сега в зимниците на родолюбието и кои са тия щедри господиновци, които са я харизали на Цариградското читалище? Вие ли сте г-н търговец? Тая библиотека е съставена от многогодишните пожертвования на такива ученици, които са ходили с продупчени чизми, със съдрани панталони и с кирливи ризи, но които са отделяли от гърлото си секи месец по два цванца, за да я подкрепят и обогатят. . .“ На-

¹ Независимост, г. III, бр. 29, 7 април 1873.

² Знаме, г. I, бр. 4, 5 януари 1875.

края Ботев завършва, изразявайки отношението си не само към „Венелинската библиотека“, но към библиотеките изобщо: „ . . . А в змийниците на Тошкова тя ще да говори красноречиво, че в Одеса няма вече нито ученици, нито патриоти, нито българи, а има само търговци.“¹

Казаното дотук за по-големите ученически дружества и техните библиотеки ни дава основание да направим следните обобщения:

1. Ученическите дружества възникнали в последното десетилетие преди освобождението на България от турско робство. В този късен период на Българското възраждане била чувствително подобрена издаваната на български език книжнина. Тя се обогатила с произведенията на много класически руски и европейски автори. Увеличил се и броят на българските списания и вестници. Подобренето на новоиздаваната литература се отразило благоприятно и на фондовете на ученическите библиотеки, които започнали да се формират точно по това време. Ученическите дружества набавяли за своите библиотеки на първо място новата българска книжнина.

2. Фондовете на ученическите библиотеки били универсални по съдържание с известен превес на учебно-педагогическа, религиозна и художествена литература.

3. Комплектувани от будни и любознателни младежи, библиотеките на ученическите дружества притежавали редица прогресивни произведения. С книгите на Чернишевски, Дарвин, Дрепер българската младеж оформяла светогледа си и си изработвала правилни схващания за явленията в природата и в обществото. В това отношение огромна възпитателна роля изиграли и произведенията на класическите писатели. Библиотеките на ученическите дружества притежавали в български и руски преводи съчинения от Гогол, Лесинг, Байрон, Юго, В. Скот, А. Дюма, Ж. Верн, стиховете на Пушкин и Лермонтов.²

4. Всички ученически библиотеки имали и богати сбирки от периодични издания, главно български. Някои библиотеки дори притежавали голяма част от издаваните тогава български вестници и списания. Това давало възможност на българската младеж да следи редовно обществените и културните събития в страната и вън от нея. От периодичните сбирки на ученическите библиотеки дружествените членове придобивали такава осведоменост по политическите и културните въпроси, каквато често и възрастните нямали.

¹ На библиотеките на цариградските ученически дружества не се спираме, тъй като не притежаваме никакви сведения за големината и състава им. По уставите на двете дружества в Роберт колеж и главно на „Братска обич“ разбираме, че библиотеките им били доста големи, щом като било необходимо да се изработва специален правилник за използването и уредбата им.

² Например съчиненията на Байрон, „Макбет“ от Шекспир, „Айвенхо“ от В. Скот, „Путешествие вокруг света“ и „Путешествие вокруг луни“ от Ж. Верн, „Емилия Галоти“ от Лесинг, „Разбойници“ от Шилер, „Лукреция Борджия“ от В. Юго, „Тарас Булба“ от Гогол и др. Всички тези книги са записани в каталога на ученическото д-во „Познай себе си“ в Петропавловската духовна семинария.

5. Освен книги и периодични издания в ученическите библиотеки бил съхраняван и целият архив на дружеството: протоколна книга от събранията на дружеството, протоколни книги от заседанията на настоятелството и за изнесените сказки, както и по един екземпляр от всеки прочетен доклад. В това отношение ученическите библиотеки приличали на училищните, които също пазели архивите на училищните настоятелства.

6. Библиотеките на всички ученически дружества събирали и съхранявали подобно на училищните библиотеки само легални, одобрени и допуснати от цензурата издания.¹ Турското правителство забранявало строго и преследвало четенето и разпространяването на революционни по съдържание издания. Вероятно, за да се отстранят всички подозрения и си осигурят спокойни условия за работа, уставите на някои ученически дружества посвещавали специално място на този въпрос. Чл. 1, буква „а“ от устава на българската ученическа дружина в Цариград например предвижда за библиотеката да се набавят „различни потребни книги по сичките клонове на науката, напечатани на какъв да е език, освен онези, които са противонравствени и противни на императорското правителство“.

Но това не означава, че членовете на ученическите дружества не били под влияние на революционната литература. Както изтъкнахме в уводните думи към настоящата работа, в последните години преди Освобождението много ученически дружества насочили дейността си в помощ на революционното движение. Така ученическото дружество в Габрово (на местните ученици) било обявено през 1874 г. от чорбаджиите за бунтовническо. И това било до голяма степен вярно. Неговите членове не останали безучастни на революционната вълна. Трябвало да се предполага, че революционно настроените членове на двете ученически дружества в Габрово следили революционния печат и разпространявали помежду си забранена литература. Но поради необходимостта да се прикрива тази дейност революционната литература не била регистрирана никъде.

Какви книги и периодични издания вдъхновявали и членовете на карловското ученическо дружество в революционната им дейност, не е известно, но положително и в Карлово не минало без влияние на бунтовна литература, още повече, че тя прониквала в страната по най-различни начини, често измислени остроумно. Ив. Г. Говедаров например разказва как управляваната от него в Цариград книжарница при печатарското дружество „Промишление“ получавала чрез австрийска поща всички запретени издания, печатани в чужбина. Вестниците на Любен Каравелов „Свобода“ и „Независимост“, на Ботев „Знаме“ и др., които се издавали в Букурещ и Браила, се получавали в десетки броеве. Значителна част от тях се разпространявали във вътрешността на империята,

¹ Изглежда, че е правила изключение само библиотеката на ученическото д-во „Познай себе си“ в Лясковския манастир.

като всеки отделен брой бил поставян в по един брой от субсидирания от турското правителство в „Турция“, увивали го с бандерол и надписвали на турски.¹ Този начин на разпространение бил измислен от Методий Кусевич.

Така разпрацаните чрез австрийска поща забранени издания се получавали във всички по-големи български селища. Те се четели жадно и от учениците в Пловдив, членове на ученическото дружество „Напредък“. В спомените си Михаил Маджаров разказва следното: „... У пловдивските българи съществуваша две течения — старите чорбаджии и младите. . . Старите бяха по-лоялни към турското правителство, амладите клоняха към революционна деятелност. Няма съмнение, че ние, учениците, съчувствувахме на последните и чрез тях можехме да си доставяваме всичките задгранични, особено влашки, издания. Те идеха чрез австрийската поща, на която чиновник беше българинът Михаил Илич. Макар тия запрети вестници и книги да се четяха от мнозина, но благоразумието не ни позволяваше да ги слагаме в новосъздаваната ученическа библиотека. Ние ги криехме под креватите си или пък ги раздавахме за пазене на доверени граждани. Доколко голяма бе дискретността, се доказа от факта, че ни един път турската полиция не направи обиск в пансиона. . . “²

И членовете на българското ученическо дружество в Роберт колеж следели забранените букурещки вестници. Те си ги доставяли свободно посредством европейските пощи.³

Колкото и да са оскъдни сведенията ни за използване на революционна литература от членовете на ученическите дружества, все пак ясно става, че тя стигала до своето местоназначение. Организираната в ученически дружества младеж търсела тази литература и си я доставяла. Така под влияние на революционните издания укрепвала българската младеж, учейки се от тях на беззаветна любов към родината и ненавист към робителите.

Уредба и използване на ученическите библиотеки

Библиотеките на ученическите дружества се радвали на специални грижи от страна на всички членове. Събирани с любов и често пъти с цената на лишения, библиотеките били съхранявани грижливо. В много случаи те представлявали целият капитал на дружеството. Затова във всички устави на ученическите дружества в България и във от нея се предвиждат специални мерки за използването и съхранението на библиотечното имущество, като се определят най-напред задълженията на библиотекаря.

¹ Ив. Г. Говедаров, Копривщица в свръзка с духовното ни и политическо възраждане, Пловдив, 1921, стр. 53.

² М. Ив. Маджаров, цит. съч., стр. 133.

³ Пак там, стр. 151.

Библиотекарят бил член на настоятелството на дружеството и, както всички, „служувал безплатно“.¹ Той бил сменяван като изборно лице в определен период от време. Библиотекарят съхранявал печата на дружеството и обработвал книжния фонд. Записвал новите постъпления в библиотечната инвентарна книга, съставял каталог за читателите. Грижил се за опазването на цялото книжовно имущество: подпечатвал книгите с печата на дружеството, съблюдавал да се пазят чисти и здрави и отговарял за тях. Той раздавал книги и периодични издания, като изисквал всеки член на дружеството да оставя разписка. Следял заетите за домашно четене книги да се връщат в определения от устава на дружеството срок.²

С една дума, библиотекарите на възрожденските ученически библиотеки извършвали всички основни видове библиотечна работа, каква то вършат и днес библиотекарите.

Каква *библиотечна техника* била прилагана в библиотеките на ученическите дружества при обработката, използването и съхраняването на книжовния фонд? Навярно те си служили с твърде опростена библиотечна уредба, близка на застъпваната в училищните библиотеки през същата епоха. Книгите на ученическите библиотеки се подлагали на съвършено елементарна обработка. Най-напред те били подпечатвани с печата на дружеството.³ Той бил поставян в горния край на заглавната страница. След това книгите се регистрирали в специална книга, която изпълнявала и функциите на библиотечен каталог. Чл. 21, буква „а“, гл. V от устава на българската ученическа дружина в Цариград гласи: „Книгохранителят е длъжен да държи разпис на книгите, които винаги ще са под разположението на посетителите.“

Както се вижда от посочените текстове, уставите на ученическите дружества задължавали библиотекарите да вписват всички книги на дружествената библиотека редовно в „каталог“ или „разпис“. Няма съмнение, че става въпрос за специалния тефтер или „кондика“, с който си служили в училищните библиотеки при регистрирането на книжовното имущество. И понеже в този тефтер били записани всички книги на ученическата библиотека, той вероятно бил предлаган на чи-

¹ Чл. 9 от гл. IV от устава на „Братска обич“ гласи: „Дружината ще ся управлява от настоятелство, избрано между членовете и състояще от 1 председател, 1 писар, 1 съкровищник, 1 книгохранител и от 1 помощник, които ще служат без заплаща.“

² Данните за дейността на библиотекаря са взети предимно от уставите на сливенското, казанлъшкото и цариградското ученическо дружество.

³ Печатите на ученическите дружества били различни по форма и големина. Печатът на „Братска обич“ имал елипсоидна форма наоколо със следния надпис „Бълг. ученическа дружина Братска обич. Цариград. 1874“. Печатът на библиотеката на странните ученици в Габрово имал също елипсоидна форма с надпис наоколо „Библиотека на иностранни ученици в Габрово“, а в средата в свободното поле била изобразена разтворена книга, над която бил написан призивът „Чети, брате, чети“. Ученическото дружество на местните ученици в Габрово имало кръгъл печат с надпис „Ученическо дружество в Габрово“. И на този печат е изобразена разтворена книга (в средата на печата).

тателите вместо каталог. Но, изглежда, за да се запази този важен отчетен документ на дружеството, в някои дружества бил изработван втори „разпис“ на книгите, който ще да е бил употребяван само като каталог. В чл. 8 от прикрупения към устава на „Братска обич“ правилник се казва: „Един разпис от друж. книги ще стои винаги в библиотеката на разположение на членовете.“ Изразът „един разпис“ може да се тълкува в смисъл, че ученическата библиотека притежавала повече или поне два разписа на книгите.

Някои бележки в уставите на отделни ученически дружества ни карат да допускате, че записаните в каталога книги имали и сигнатури. В чл. 8 от устава на сливенското ученическо дружество „Учтивост“ се казва, че „библиотекарят ще бележи в надлежний си регистър числата на книгите, които влизат и излизат из библиотеката“. Това показва, че всяка книга в библиотеката на сливенското ученическо дружество била означена с определено число. Вероятно то било нейна сигнатура. Но дали книгите на ученическите библиотеки са имали сигнатури и какви, не може да се каже определено. При прегледа, който направихме на запазените до днес книги от библиотеките на двете ученически дружества в Габрово, установихме, че на някои книги са записвани числа, които вероятно служили за сигнатура. Те ни напомнят широко употребяваната у нас в миналото т. нар. „крепостна“ сигнатура, състояща се от означението на шкафа с римска цифра и на поредния номер на книгата в същия шкаф с арабска. Някои книги от библиотеката на странните ученици носят такива знаци: V. 16, I. 19, X. 15, VIII. 40 и т. н. По-нататък може да се предположи, че във всеки шкаф книгите били разпределени систематично по отдели на знанието и следователно римската цифра може да е означавала отдела в класификационната схема, въз основа на която било направено класирането на книгите по съдържание. Но трябва да признаем, че това са само предположения. Възможно е числата, за които се говори в устава, да са поредни номера, под които всяко печатно произведение било записвано в инвентарната книга на дружествената библиотека.¹

Подобно на училищните библиотеки и библиотеките на ученическите дружества се държали в шкафове. На шкафа обикновено поставяли надпис „Ученическа библиотека“.

¹ В каталога на габровското читалище например книгите са разпределени по съдържание на 11 отдела. Всеки отдел е означен с римска цифра. Номерацията на включените в един отдел книги започва от 1. По такъв начин инвентарният номер на книгите в габровското читалище се състоял от две цифрови означения — римско и арабско. Може да се допусне: 1) че по подобие на читалищата и библиотеките на ученическите дружества възприели същите инвентарни номера. В такъв случай излиза, че числата, за които се говори в устава, са били обикновени инвентарни номера; 2) че книгите на ученическите библиотеки били нареждани в шкафове по инвентарни номера и в такъв случай последните изпълнявали ролята и на сигнатури. При второто положение, като се осланяме на каталога на габровското читалище, излиза, че инвентарният номер се състоял от индекса на книгата, означен с римската цифра на отдела, и от поредния номер, с който постъпвала книгата в съответния отдел. Възможно е при това положение той да е служил и за сигнатура.

Ученическите дружества разполагали в повечето случаи със специално помещение, в което се съхранявали и книгите на библиотеката. В същото помещение се провеждали и просветните събрания на дружеството. Някои дружества получавали стая в училищната сграда: ученическото дружество в Роберт колеж „Братска обич“; сливенското дружество „Учтивост“, пловдивското ученическо дружество — в пансиона на училището, видинското дружество „Надежда“ — „в одаята на III-ия клас“. Други ученически дружества имали наети външни помещения. Ученическото дружество в Габрово например използвало най-напред помещение в читалището, но когато се увеличило числото на учениците, взели под наем една къща.¹ Казанлъшкото ученическо дружество „Искра“ заседавало в една стая под клепалницата в двора на Къренската църква.²

Помещенията на ученическите дружества били снабдени със столове и маси, защото тук ставали и събранията на дружеството. Обикновено стените на дружествената стая били украсени с портрети. На видно място бил поставян и уставът на дружеството. К. Т. Бозвелиев си спомня, че в стаята на казанлъшкото ученическо дружество имало „два доста големи портрета, поставени в рамки, единът на екзарх Антима, а другият на търновския владика Иларион Макариополски и голяма железна или ламаринена дъска, боядисана със зелена боя“, върху която с бели букви бил написан уставът на дружеството. По стените на стаята били окачени надписи, съставени от учителя Ю. М. Стателов. Те били изработени от изрязани букви върху червен плат. Имало такива надписи-лозунги: „Труд без постоянство е наука тежка и малополезна мъка“, „Прочитанието води в знание, а знанието — към радост, сила и слава“ — Пухмайер, и др.³

Използването на ученическите библиотеки ставало по приетите днес основни начини: на място — в помещението-читалня на ученическото дружество, и в къщи. Всеки член на дружеството имал право да вземе от дружествената библиотека, която книга пожелал. В това отношение библиотеките на ученическите дружества изпреварили с развитието си училищните библиотеки, по-голямата част от които не давали книги за домашно четене. Заемането на книги за домашен прочит ставало със заемна бележка, която наричали тогава „исправа“ или „записка“. Читателят имал право да задържи заетата книга в срок от две седмици. В случай, че след изтичането на този срок читателят пожелал да задържи още книгата, той се задължавал да поднови заемната си бележка за още две седмици — гл. V, чл. 21 от устава на Българската ученическа дружина в Цариград.

Освен книги от библиотеките на ученическите дружества се заемали за домашен прочит и периодични издания. В това отношение уче-

¹ Право, г. VII, бр. 6, 17 април 1872.

² К. Т. Бозвелиев, Спомени, кн. I, до Освободителната война включително Казанлък, 1942, стр. 48.

³ М. Георгиев, цит. съч., стр. 27.

ническите библиотеки проявявали голям демократизъм, като давали възможност на учащите се да вземат в къщи и вестници, и списания, нещо, което обикновено днес не се допуска в библиотеките. Трябва обаче веднага да се отбележи, че било позволено да се изнасят само стари, „преминали“ броеве от периодични издания.¹ Новите списания и вестници се разполагали в стаята на дружеството и стояли на разположение на членовете в продължение на една седмица.²

Всички ученически дружества осигурявали на членовете си условия да използват книгите и периодичните издания на дружествената библиотека в собственото им помещение. За тази цел стаята на дружеството почти навсякъде била приспособена и за читалня. Четенето на книги, вестници и списания ставало обикновено в неделни и празнични дни, когато се събирали всички членове. В някои устави даже членовете се задължавали „да ся събират на прочитание или на сказки или да разискват въпроси, които служат за умственото им развитие“³. По време, когато в стаята на дружеството се провеждало колективно, общо четене, всеки член се задължавал да изостави това, което сам четял, за да се присъедини към другите читатели — чл. 10 от правилника на „Братска обич“.

С цел да осигурят добри условия за работа с книгата в библиотеките на дружествата всички устави и правилници отделят специално внимание на реда в читалнята. На първо място членовете се задължавали да пазят „голяма тишина и разискванията да не биват шумни“⁴. Разговорите трябвало да се водят с нисък глас, „щото да не смущават онези, които прочитат“⁵, а неуместните и неприлични разговори се забранявали. Забранявали се също строго препирните и личните обиди. В стаята на библиотеката не било позволено също да се яде и пуши — чл. 5 от правилника на „Братска обич“.

Така устроените библиотеки на ученическите дружества обслужвали една определена категория читатели, главно ученици. В състава на някои ученически дружества влизали само учащи се. В гл. II, чл. 3 от устава на българската ученическа дружина в Цариград се казва, че „Дружината ще се съставя само от ученици-българи, които обитават в Цариград“. Само ученици били и членовете на габровското дружество „Библиотека на странните ученици“, на пловдивското, на казанлъшкото и на много други още ученически дружества. Членовете на ученическите дружества били предимно ученици от горните класове, 15 — 16-годишни. Но имало и дружества с по-млади

¹ В чл. 24, гл. IV от устава на „Искра“ се казва следното: „Ако ли някой от членовете се нуждае за някой преминал брой от вестниците или книга, то книгохранителят има длъжност да му го даде, като земе от него записка.“

² Чл. 22 от същия устав гласи: „Книгохранителят ще е длъжен да приема всички други вестници и да ги разполага в стаята на заседанието за прочитание. Да ги пази да не би някой да ги съдере или злоупотреби.“ Чл. 23: „Вестниците, които стоят една неделя в стаята, т. е. догде додат нови, книгохранителят трябва да ги прибира (скрие).“

³ Чл. 2 от правилника на ученическата дружина „Братска обич“.

⁴ Чл. 4 от правилника на ученическата дружина „Братска обич“.

⁵ Гл. VII, буква „в“ от устава на ученическата дружина „Искра“ в Казанлък.

членове. Така в хасковското ученическо дружество „Съгласие“ членували 10-годишни деца и затова в печата по това време дружеството се окачествява като „детинско“.¹ Не по-малки от 10 години се допусkali да бъдат членовете и на ученическото дружество в Горна Оряховица. Някои дружества разрешавали да се приемат за членове не само учащи се, но и младежи, бивши членове на дружеството, или които наскоро били напуснали ученическата скамейка. Габровското ученическо дружество на местните ученици например било съставено „от четвъртий и петий пояс лица: от ученици с време и скоро излезли от училището и настанени на работа и от някои други, които още са ученици“².

Преобладаващият брой ученически дружества обаче набирали своите членове изключително измежду учениците от по-горните класове на възраст от 14 до 17 години. При това трябва да се отбележи, че в много селища наред с мъжките ученически дружества били организирани и девически. В тях членували девойки също от по-горните класове.³ Оттук можем да направим извода, че основната категория читатели на ученическите библиотеки били младежи и девойки — учащи се. Позналата плодове на знанието българска младеж се стремяла към просвета и образование. Обикновено младежите отделяли от зълъка си средства, за да набавят нови книги и периодични издания за библиотеката на дружеството си. Затова пък тези истински ученически библиотеки били близки и скъпи на всички дружествени членове. Те се грижили за реда в читалните, за опазването на книжовното имущество, посещавали ги с желание и радост. Младежите предпочитали винаги библиотеката на своето дружество пред училищната библиотека. Дори и Габровската училищна библиотека — първата и една от най-богатите библиотеки в страната, била пренебрегвана от учащите се. Те предпочитали да се ползват от библиотеките на двете ученически дружества. По този въпрос Тома Васильов пише: „Училищната библиотека съдържаше много книги, повечето руски, пратени от Ап-

¹ Македония, г. VI, бр. 15, 4 юли 1872.

² Илия Христович, Нещо за Габрово, Читалище, кн. 13, 1 април 1871, стр. 468.

³ Откриването на девически ученически дружества ставало почти винаги по примера на мъжките ученически дружества, а в много случаи и с тяхната подкрепа и поощрение. Когато било основано например девическото ученическо д-во в Пловдив, настоятелството на мъжкото дружество ги поздравило в печата с възгласа „Дерзайте, сестри!“.

рилова и други, но учениците се ползуваха главно от библиотеките на двете техни дружества.¹

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Така в последните години преди Освобождението на България българската младеж, „стресната от съня на застойчивостта и напоена с чистий въздух на българщината“, намерила начин да работи „на прището на просвещението“² в ученическите организации.

За кратък период време ученическите дружества развили значителна културно-просветна и обществена дейност. В редовете на ученическите организации расли и възмъжавали стотици български младежи и девойки. Ученическите дружества им помагали да укрепват като истински патриоти. Не случайно в революционните комитети на отделни селища влизали най-дейните членове на ученическите дружества. Организираните в ученическите дружества младежи се приучвали на колективен живот. В колектива на дружеството се разисквали общо въпроси от различни области на науката, обсъждали се и най-новите събития в политическия живот. Членовете на ученическите дружества се научавали да си помагат, свиквали на добри обноски с другарите си и с по-възрастните. Изработването на доклади за просветните събрания и участието в разискванията въоръжавало младежите с повече знания, разкривало пред тях по-широко дверите на науката, приучвало ги да се изразяват добре на публични събрания и да си изработят стегната и плавна реч. В това отношение ученическите дружества постигнали много. Достатъчно е да посочим тук имената на неколцина общественици и писатели, като С. С. Бобчев, Михаил Маджаров, К. Бозвелиев, Рачо Каролев, Ст. Михайловски и др., които участвували активно в живота на ученическото дружество, в което членували.

Всичко това ученическите дружества постигали със системна, бихме казали, с всекидневна работа с книгата. Тук именно изпъква огромното значение на дружествената ученическа библиотека. Българската младеж оценила ролята на книгата не само като мощно средство за придобиване на знания и по-висока култура, но и като възпитателен фактор. Затова в тези усилни и смутни времена, когато народът набирал сили да отхвърли омразното иго, младежите започнали повсеместно да създават свои ученически библиотеки. За тях с пълно право можем да кажем, че се превърнали в истински младежки културни клубове на Българското възраждане.

¹ Т. Васильов, Априловската гимназия преди 50 години, Лични спомени, в: Юбилеен сборник по отпразнуване 50-годишнината от I-вия випуск на Габровската „Априловска“ гимназия, Габрово, 1925, стр. 20.

² Из дописката на сливенското ученическо д-во „Учтивост“, Право, г. VII, бр. 8, 1 май 1872.

УЧЕНИЧЕСКИЕ ОБЩЕСТВА И ИХ БИБЛИОТЕКИ В ЭПОХУ БОЛГАРСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ

Резюме

В семидесятых годах прошлого века, непосредственно перед Апрельском восстанием в Болгарии, начали повсюду организовываться ученические общества.

История болгарских ученических обществ и их библиотек не исследована до сих пор. Поэтому для написания данной статьи автор использовал главным образом архивные фонды бывших членов ученических обществ, опубликованные мемуары современников и данные о деятельности этих обществ в болгарской периодичной печати того времени. В результате всех этих исследований уже возможно раскрыть сравнительно полно характер и деятельность ученических обществ, а также состояние и задачи их библиотек.

Ученические общества были добровольными, самостоятельными, молодежными организациями. Своею многогранной культурно-просветительной деятельностью они преследовали патриотическую задачу учить своих членов любить и быть преданными родине, помогать им становиться честными, трудолюбивыми и образованными гражданами.

В начальный период своего существования ученические общества были только просветительными и благотворительными организациями. Культурно-просветительные мероприятия составляли основной частью их деятельности. В последние годы до Освобождения однако многие ученические общества активно включились в революционное движение. Собранные путем членских взносов деньги израсходовались главным образом для нужд революции: закупка оружия, поддержка революционных комитетов. Самые деятельные члены ученического общества в Габрове Цанко Дюстабанов, Еким Цанков, Христо К. Конкилев, Христо Топузанов и др. были членами и революционного комитета в этом городе. Основателем ученического общества „Зора“ в городе Копривштица был замечательный болгарский революционер Тодор Каблешков. Под прикрытием ученического общества в городе Карлово революционный комитет проводил беспрепятственно свои собрания. Во время Апрельского восстания касса ученического общества в городе Карлово располагала большими суммами, которые были истрачены на покупку оружия.

Преобладающая часть ученических обществ в стране однако оставались просветительными организациями. Они организовывали собра-

ния, на которых читались доклады самого разнообразного содержания. Доклады сопровождались оживленными дискуссиями.

В просветительной деятельности ученических обществ активно участвовали и учителя. Часто на собраниях присутствовали родители и родные учеников.

На собраниях выступали с докладами и дискутировали по вопросам из области общественно-политической жизни, истории, литературы, философии и естественных наук. Например: „Что из себя представляет человек и каково его предназначение“, „Как становится человеческий характер“, „Образование женского пола“, „О критике“, „О войне и рабстве“, „Есть ли счастливые люди в этом мире“, „Химические свойства воды“, „Физиология человека“, „Попы или учителя могут помочь болгарскому народу“, „Что является нужнее в болгарских читалищах: доклады или театральные представления“ и пр.

Все эти темы разрабатывались и обсуждались после предварительной и серьезной подготовки, которая требовала прежде всего работа над книгой. Поэтому первая обязанность каждого ученического общества и в городах и в деревнях была обзавестись библиотекой. Деньги на покупку книг и периодических изданий собирались от регулярного членского взноса и от вольных пожертвований. Некоторые ученические общества имели довольно большие библиотеки, например в Габрове, в Пловдиве, в Петропавловской духовной семинарии, которая помещалась в Лясковском монастыре, в Копривштице, в Константинополе и пр.

Библиотеки ученических обществ в Габрове, Пловдиве, Лясковском монастыре располагали сочинениями многих русских и европейских классиков: Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Шекспир, Байрон, Шилер, Лесинг, В. Юго, В. Скот, Ж. Верн и др.

В библиотеке ученического общества „Узнай себя“ в Петропавловской духовной семинарии имелись например много выдающихся сочинений эпохи: Дарвин — „Происхождение человека“, Спб., 1874 г., Чернишевский — „Что делать“ и его же сочинения в 4-х томах, Женева, 1874—1876 г., Адама Смита, Дж. Дрепера, на русском языке, а также и некоторые сочинения болгарского революционера Г. С. Раковского.

Ученические библиотеки располагали и периодическими изданиями, главным образом, болгарскими.

Библиотеки ученических обществ давали возможность болгарской молодежи следить за общественными и культурными событиями в стране и за границей. В помещениях библиотек ученические общества проводили свои просветительные собрания. В то же время они являлись читальными залами, где молодежь пользовалась богатствами своей библиотеки. Поэтому с полным правом можем сказать, что библиотеки ученических обществ превратились в настоящие молодежные культурные дома в эпоху Болгарского возрождения,

DIE SCHÜLERVEREINE UND IHRE BIBLIOTHEKEN IN DEM ZEITALTER DER RENAISSANCE

Zusammenfassung

In den 70-er Jahren des vorigen Jahrhunderts unmittelbar von dem Aprilaufstand entstanden in Bulgarien viele Schülervereine. Sie waren ein neues Kulturereignis im Leben der bulgarischen Schulen vor der Befreiung vom türkischen Joch.

Die Schülervereine waren freiwillige Jugendorganisationen. In der ersten Periode ihrer Tätigkeit waren sie nur ausbildende und wohltätige Anstalten mit Lehreraufgaben. Aber in den letzten Jahren vor der Befreiung beteiligten sich die größten Schülervereine, wie die Vereine in Gabrovo, Karlovo, Plovdiv u. s. w., in der Revolutionsbewegung. Mit ihren Geldmitteln hatten diese Schülervereine Waffen gekauft und die Aufständigen materiell unterstützt. Die tätigsten Mitglieder der Schülervereine waren gleichzeitig Mitglieder der Revolutionsleitungen in den einzelnen Städten des Landes, wie zum Beispiel Zanko Düstabanov, Ekim Zankov, Christo K. Konkilev, Christo Topusanov u. a. — alle Mitglieder des Schülervereins von Gabrovo.

Aber wie schon erwähnt wurde, waren die meisten Schülervereine nur kulturelle und wohltätige Jugendorganisationen. Die Mitglieder der Schülervereine behandelten viele und interessante Probleme, wie zum Beispiel: „Die Ursachen der Mißerfolge einer Gesellschaft“, „Wie man Kenntnisse erwerbt“, „Was ist der Mensch und welche ist seine Vorausbestimmung“, „Wie sich der menschliche Charakter bildet“, „Der Nutzen vom Lesen und wie muß es sein“, „Die Ausbildung der Frauen“, „Der Nutzen von dem Erzählen und Diskussionen“, „Über die Kritik“, „Über den Krieg und die Sklaverei“, „Die chemischen Eigenschaften des Wassers“, „Physiologie des Menschen (Verdauung, Hunger und Durst)“, „Gibt es in dieser Welt ein wirklich glückliches Leben?“ u. s. w.

Die zahlreichen Lehreraufgaben wurden von den Mitgliedern der Schülervereine mit Hilfe des Buches durchgeführt. Darum hatten alle Schülervereine Bibliotheken. Ihre Büchersammlungen wurden durch Einkäufe und Geschenke bereichert. Manche Schülervereine besaßen große Bibliotheken. Ihre Geschichte ist noch nicht erforscht. Es ist aber für die bulgarische Kultur und für die Literaturgeschichte sehr interessant, wieviel Bände in diesen Bibliotheken vorhanden waren, in welchem Alter die Leser waren.

Unsere Untersuchung stellt sich die Aufgabe diese und andere Probleme zu lösen, die mit der Tätigkeit der Schülervereine und ihrer Bib-

liotheken verbunden sind. Es gibt keine Publikationen über die Geschichte der Bibliotheken der Schülervereine, darum konnten die Erforschungen nur in den Archivsammlungen der ehemaligen Mitglieder der Schülervereine und in Zeitschriften und Zeitungen von der Renaissance gemacht werden. Als Ergebnis der durchgeführten Arbeit haben wir jetzt eine ungefähr volle Vorstellung für die Größe, Organisation und Verwaltung der Schülerbibliotheken.

Diese Bibliotheken besaßen die Werke der großen europäischen und russischen Schriftsteller: Puschkin, Lermontov, Gogol, Schiller, Lesing, Shakespeare, Byron, Hugo, W. Scott, J. Verne u. s. w. Sie besaßen auch die russische Übersetzungen der Werke von Dawrin, Černischevski, Adam Smith, Dj. Dreper u. a.

Die Bibliotheken der Schülervereine waren auch mit reichen Sammlungen von bulgarischen Zeitschriften und Zeitungen versorgt. So konnte sich die bulgarische Jugend über alle gemeinschaftliche und kulturelle Nachrichten informieren.

Die Bibliotheken der Schülervereine bewahrten auch die ganze Archive des Vereins.

Mit Hilfe der Büchersammlungen entwickelten diese Schülerorganisationen eine große kulturelle Tätigkeit. So wurden die Bibliotheken der Schülervereine wirkliche jugendliche Kulturmittelpunkte in dem Zeitalter der bulgarischen Renaissance.

СЪДЪРЖАНИЕ

Възникване на ученическите дружества	4
Български ученически дружества в чужбина	9
Културно-просветна дейност на ученическите дружества	12
Библиотеки на ученическите дружества	19
Комплектуване на ученическите библиотеки	20
Големина и съдържание на ученическите библиотеки	23
Уредба и използване на ученическите библиотеки	33
Заклучение	39
Резюме на руски език	40
Резюме на немски език	42